

Journal of Life Economics

Cilt / Volume 6, Sayı / Issue 2, 2019, pp. 163-196

E - ISSN: 2148-4139

URL: <http://www.ratingacademy.com.tr/ojs/index.php/jlecon>

DOI: <https://doi.org/10.15637/jlecon.6.011>

Araştırma Makalesi/Research Article

**AVRUPA BİRLİĞİ'NE ÜYELİK SÜRECİNDE TÜRKİYE VE BATI
BALKAN ÜLKELERİNİN EKONOMİK VE MALİ PERFORMANSI:
KÜRESEL KRİZ SONRASI BİR DEĞERLENDİRME***

*THE ECONOMIC AND FISCAL PERFORMANCE OF TURKEY AND
WESTERN BALKANS IN THE PROCESS OF MEMBERSHIP TO THE
EUROPEAN UNION: AN ASSESSMENT ON POST-GLOBAL CRISIS
PERIOD*

Halil SERBES * & Mircan TOKATLIOĞLU **

* Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Türkiye,
E-mail: hserbes@uludag.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6145-2102>

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Türkiye,
E-mail: miryildiz@uludag.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6358-9498>

Geliş Tarihi: 6 Ocak 2019; Kabul Tarihi: 24 Nisan 2019

Received: 6 January 2019; Accepted: 24 April 2019

ÖZET

Bu çalışma, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde olan Türkiye ile Batı Balkan ülkelerinin küresel kriz sonrası ekonomik ve mali performanslarının karşılaştırılmasını amaçlamaktadır. Türkiye ve Batı Balkan ülkeleri (Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk aday ülkeler; Kosova ve Bosna Hersek potansiyel aday ülkelerdir), Avrupa Birliği'nin ekonomik ve mali uyuma ilişkin kriterlerini yerine getirmekle yükümlüdürler. Küresel kriz ve ardından yaşanan borç krizi Avrupa Birliği'ne üye ülkeler kadar aday Batı Balkan ülkelerinin ekonomik ve mali performanslarını ciddi biçimde etkilediğinden, Batı Balkan ülkeleri müzakere sürecindeki yükümlülüklerini yerine getirmede zorlanmaktadır. 2008-2017 yıllarına ilişkin reel gayri safi yurtiçi hasıla, işsizlik, enflasyon, kamu açığı, kamu borcu gibi ekonomik ve mali göstergeler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Batı Balkan ülkelerine göre küresel krizden daha sınırlı düzeyde etkilenen Türkiye ise dikkate alınan göstergeler bakımından daha olumlu bir görünüm sergilemesine rağmen, Avrupa Birliği, üyelik bakımından Batı Balkan ülkelerine daha yakın dururken, Türkiye ile arasına daha fazla mesafe koymaktadır.

Ahantar Kelimeler: Türkiye ve Avrupa Birliği Entegrasyonu, Avrupa Birliği'nde Ekonomik ve Mali Uyum, Türkiye ve Batı Balkan Ülkelerinin Ekonomik ve Mali Görünümü.

JEL Kodları: F15, E61, E66.

ABSTRACT

It is aimed to compare the economic and fiscal performance of Western Balkans and Turkey in the process of accession to the European Union. Turkey and the Western Balkans that consist of candidate (Macedonia, Montenegro, Serbia, Albania) and potential candidate (Kosovo and Bosnia and Herzegovina) countries are obliged to fulfill the criteria for the European Union's economic and fiscal cohesion. The Western Balkans have been forced to fulfill their obligations under the negotiating process, as the global crisis and the subsequent debt crisis seriously affects their economic and fiscal performances as well as European Union members. Economic and fiscal indicators such as real gross domestic product, unemployment, inflation, public deficit, public debt for the years 2008-2017 clearly demonstrate this. Despite the fact that Turkey less affected by global crisis vis-a-vis the Western Balkans has more positive outlook in terms of the indicators, the European Union stands closer to the Western Balkans compared to Turkey.

Keywords: *Turkey and European Integration, Economic and Fiscal Policy Coordination in EU, Economic and Fiscal Prospects for Turkey and Western Balkans.*

JEL Codes: *F15, E61, E66.*

1. GİRİŞ

Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) ilişkileri neredeyse altmış yıllık bir geçmişe dayanmaktadır. İlişkilerin başladığı 1959 yılından beri gerek Türkiye gerekse AB çeşitli aşamaları tamamlamış ve bugüne gelmişlerdir. Ekonomik istikrarsızlık dönemlerine rağmen, Türkiye önemli gelişmeler kaydetmiş ve günümüzde müzakere süreci yürüten aday ülke konumuna gelmiştir. AB ise gümrük birliği aşamasından ekonomik ve parasal birliği sağlama aşamasına gelmiş ve yedi genişleme dönemi geçirerek altı ülkeli bir topluluktan yirmi sekiz ülkenin üye olduğu dünyanın en önemli ekonomik entegrasyonu haline gelmiştir. AB'nin Balkan ülkelerine ilgisi 2004 genişlemesinden sonra gündeme gelmiştir. 2007'de Romanya ve Bulgaristan'ın üyeliğinin ardından, 2013 yılında Hırvatistan'ın üyeliği gerçekleşmiştir. AB'nin bundan sonraki genişlemesinin yine Balkan ülkeleri ile devam etmesi büyük bir olasılık gibi görünmektedir. AB'nin Türkiye ve İzlanda dışındaki aday ve potansiyel aday ülkelerinin tümü Balkan ülkeleridir. Balkan ülkelerinin adaylığı Türkiye'nin müzakerelere başladığı 2005 yılı sonrasında gündeme gelmiştir. Makedonya 2005, Karadağ 2010, Sırbistan 2012 ve Arnavutluk 2014 yılında adaylığa kabul edilmişlerdir. Kosova 2013 ve Bosna-Hersek 2015 yılında potansiyel aday olarak belirlenmiştir.

AB bu süreçte aday ülkelere, üye olduktan sonra getirebileceği maliyetleri en aza indirmek için ekonomik ve mali performanslarını iyileştirmelerini beklemektedir. Oysa küresel kriz ve ardından yaşanan borç krizi AB'ne üye ülkeler kadar aday Balkan ülkelerini de ciddi biçimde etkilemiş, bu ülkelerin ekonomik ve mali performanslarında önemli bir düşme görülmüştür. Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin AB'ne üyelik sürecinde gösterdiği ekonomik ve mali performansı aday ve potansiyel aday Batı Balkan ülkelerinin performanslarıyla karşılaştırmaktır. Bu doğrultuda çalışmanın ilk kısmında Avrupa ekonomik bütünleşme sürecinde ülkelerin neden ekonomik ve mali uyumlaştırmaya gitmesi gerektiği teorik olarak açıklanmakta ve AB'nin ekonomik ve mali uyum ile ilgili düzenlemelerine yer verilmektedir. İkinci kısımda, Türkiye ve Batı Balkan ülkelerinin AB ile entegrasyon süreci ele alınmaktadır. Üçüncü kısımda, söz konusu ülkeler ekonomik ve mali performansları üzerinden karşılaştırılmaktadır. Karşılaştırma küresel kriz sonrası dönem için öngörülmektedir. Çalışmanın sonuç kısmında ele alınan konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE EKONOMİK VE MALİ UYUM İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER

2.1. Entegrasyon Sürecinde Ekonomik ve Mali Uyum

Ekonomik bütünleşme, genellikle iki veya daha çok ülkenin birbirleriyle ekonomik, mali, parasal ve sosyal alanlarda anlaşmalarını ifade etmektedir. Ekonomik bütünleşme sürecinde ülkeler arası mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlanması, daha ileri aşamada ulusal ekonomik ve mali politikaların uyumlaştırılması ve nihai aşamada ise ortak politika uygulamasına geçilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ekonomik bütünleşme aşamaları; serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik ve parasal birlik ve tam ekonomik bütünleşme olarak sıralanabilir.

Serbest ticaret bölgesi, bölge içinde yer alan ülkelerin arasında kendilerinin ürettiği mal ve hizmetlere ilişkin ticareti serbestleştirecek ortak bir pazar yaratmak amacıyla, ticaret sınırlamalarını kaldırmaları, ancak üçüncü ülkelerden ithal edilen bir malı herhangi bir üye ülke, diğerlerine ihraç etmek istediğinde bu sınırlamaların geçerli olması durumudur. Gümrük birliği, sadece mal piyasalarında bütünleşmeyi amaçlayan ve bütünleşmeye katılan ülkeler arasındaki mal akımlarını kısıtlayan gümrük vergileri, eş etkili yükümlülükler ve diğer dış ticaret kontrollerinin kaldırıldığı ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin uygulandığı ekonomik bütünleşme aşamasıdır. Ortak pazar, gümrük birliğinin bütün unsurlarına ek olarak emek, sermaye, girişimci gibi üretim faktörlerinin üye ülkeler arasındaki serbest dolaşımını engelleyen bütün unsurların ortadan kaldırılıp, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir bütünleşme şeklidir. Ekonomik birlik, mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlandığı ortak pazar aşamasının gerçekleştirilmesinden sonra, ulusal politikaların uyumlaştırıldığı ekonomik bütünleşme aşamasıdır. Tam ekonomik bütünleşme, ekonomik ve parasal birlik aşamasından sonra, üye ülkelerin finansal piyasalarının da bütünleştiği, maliye, para ve sosyal politikaların uyumu ile ilgili kararların ulusal düzeyin üstündeki kurumlarca alındığı bir aşamayı ifade eder.

Ekonomik bütünleşme ülkelerin diğer ülkelerle gönüllü birlikteliğine dayandığından, ilgili ülke devletlerinin ekonomiye müdahalede kullandığı ekonomik ve mali araçların kullanımı açısından bazı yetkilerini uluslar üstü kurumlara devretmeleri ve bu kurumların birtakım düzenlemelere gitmeleri söz konusudur. Ülkelerin bütünleşmenin sağladığı kaynak dağılımından yararlanmaları ve ortak ekonomik amaçları gerçekleştirmeleri (Tokathioğlu, 2004: 26-27) ancak bu sayede mümkün olabilmektedir. Bütünleşme ilerledikçe ülkelerin temel makroekonomik ve sosyal hedefler doğrultusunda yürüttüğü vergi politikaları, kamu harcama politikaları, kamu borçlanma politikaları ve bütçe politikaları bütünleşmenin geldiği aşamaya bağlı olarak üye ülke hükümetlerinin gerçekleştirdiği bir ekonomik ve mali uyum sürecine tabi olmaktadır.

2.2. Avrupa Birliği'nde Ekonomik ve Mali Uyuma İlişkin Düzenlemeler

Gümrük birliği ve ortak pazar aşamalarını geride bırakarak, bugün ekonomik ve parasal birlik aşamasında olan dünyanın en önemli ekonomik entegrasyonu niteliğindeki Avrupa Birliği, ekonomik ve mali uyum sürecini birkaç düzenlemeye dayalı olarak yürütmektedir. Bu düzenlemelerin birincisi, Maastricht Antlaşması'nın ekonomik ve parasal birliği tesis etmek üzere getirdiği ekonomik yakınlaşma kriterleridir. 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'na göre, ekonomik ve parasal birliğe üye olmak isteyen ülkelerin bir yandan ortak bir parayı kullanmayı kabul etmeleri ve bununla ilgili yetkilerini uluslar üstü bir kuruma devretmeleri, diğer yandan da ekonomik yakınlaşma kriterlerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Söz konusu kriterler şu şekilde açıklanabilir (Akçay, 2012: 356; Tokathioğlu, 2004: 63-64):

- **Fiyat istikrarı:** Bir üye ülkenin sürdürülebilir fiyat istikrarına sahip olması ve inceleme öncesindeki bir yıl boyunca en iyi performans gösteren üç üye ülkenin (yani en düşük enflasyona sahip üç üye ülkenin) yıllık enflasyon ortalamalarına % 1,5 eklenerek bulunan referans değeri aşmayan bir enflasyon oranına sahip olması gerekmektedir.
- **Faiz oranı:** Bir üye ülkenin nominal yaklaşmasının sağlamlığının ve döviz kuru istikrarının sağlanması için, en düşük uzun vadeli nominal faiz oranına sahip üç üye ülkenin yıllık faiz ortalamasına % 2 ilave edilerek bulunan referans değeri aşmaması gerekmektedir. Uzun vadeli faiz oranları ulusal tanım farklılıkları dikkate alınarak, 10 yıl vadeli devlet tahvilleri veya karşılaştırılabilir menkul kıymetler baz alınarak ölçülmektedir.
- **Döviz kuru:** Herhangi bir üye ülkenin döviz kuru kriterini karşılaması için, inceleme döneminden önceki son iki yıl boyunca ilgili ülkenin para biriminin diğer bir üye ülkenin para birimi karşısında devalüe edilmemiş olması gerekmektedir.
- **Kamu borcu:** Devletin mali durumunun sürdürülebilirliğinin göstergesi olarak kamu borcuna ilişkin belirlenmiş olan ve üye ülke tarafından aşılmaması gereken bir üst limiti ifade etmektedir. Bu üst limitin değeri (referans değer), üye ülkenin kamu borcunun GSYH'ye oranının % 60'ı olarak belirlenmiştir.
- **Kamu açığı:** Devletin mali durumunun sürdürülebilirliğinin göstergesi olarak bütçe pozisyonuna ilişkin belirlenmiş olan ve üye ülke tarafından aşılmaması gereken bir üst limiti ifade etmektedir. Bu üst limitin değeri (referans değer), üye ülkenin kamu açığının GSYH'ye oranının % 3'ü olarak belirlenmiştir.

AB'nde, ekonomik ve parasal birliğin istikrarını korumak amacıyla mali disiplini sağlama konusunda getirilen kamu açığı ve kamu borcu kriterlerinin yeterli olmadığı, bu kuralların uygulanmasının daha fazla detaylandırılmasına ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu nedenle 1997'de İstikrar ve Büyüme Paketi imzalanmıştır. Pakt, söz konusu mali kuralların özellikle kamu açığı kuralının ihlali durumunda işleyecek kurumsal prosedürü ve yaptırımları daha açık ve ayrıntılı hale getirmiştir. AB'nin küresel krizin ardından yaşadığı borç krizi de hem Euro alanı içindeki hem de dışındaki üye ülkelerin mali kriterleri sağlamadaki sıkıntılarını açığa çıkarmıştır. Üye ülkeler arasında oluşan yüksek düzeyde ekonomik bağımlılıktan dolayı, sürdürülebilir bir parasal birliğin katı kurallara dayanması gerektiği anlaşılmıştır. Nitekim kriz sonrası dönemde uygulamaya konan Euro Rekabet Paketi, Altılı Paket, İkili Paket, Mali Anlaşma ve Avrupa İstikrar Mekanizması gibi yasal reformlar ile mali yönetim çerçevesi güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kriz sonrasında Aşırı Bütçe ve Aşırı Dengesizlik Prosedürü de Birliğin ekonomik yönetim mevzuatına eklenmiştir (Akçay, 2012: 353-354; Miscevic ve Mrak, 2017: 199).

Küresel kriz üyelik sürecinde yer alan aday ve potansiyel aday ülkelerin katılım süreci ile ilgili AB'nin ekonomik yönetimini daha fazla güçlendirmesine de neden olmuştur. Kriz öncesinde daha çok merkez bankasının bağımsızlığına odaklanan ve "katılım öncesi mali denetim mekanizması"ndan ibaret bir ekonomik yönetimden söz etmek mümkündür. Katılım sürecini fazla etkilemeyen bu mekanizmanın iki bileşeni vardır. Birincisi, aday ülkeler için Katılım Öncesi Ekonomik Program ve potansiyel aday ülkeler için de Ekonomik ve Mali Programlar'a dayanan ve özellikle makroekonomik ve mali konulara yer verilen Orta Vadeli Politika Çerçevesi Üzerine Politik Diyalog'dur. İkincisi ise mali konulara odaklanan gözetim unsurudur (Miscevic ve Mrak, 2017: 198).

Küresel krizden sonra, AB'nde ekonomik politika koordinasyonu ile ilgili çerçeve genişletilmiştir. Kriz öncesinde makro ve mali konulara odaklanan çerçeve, kriz sonrası

dönemde daha sistematik bir hal alarak büyüme ve rekabet konularını da kapsamına almıştır. İlk kez 2014 yılında, aday ülkelerden AB ile aralarındaki ekonomi politikası görüşmelerini temsil eden Ekonomik Reform Programı adlı belge istenmeye başlanmıştır. İkinci olarak ise üyelik müzakerelerinde kullanılan 17. başlık olan “Ekonomik ve Parasal Politika”nın, ekonomik yönetim konusunu kriz öncesi döneme göre daha fazla kapsamı sağlanmıştır. Diğer bir ifadeyle ilgili başlığın Kopenhag ekonomik kriterlerinin yerine getirilmesiyle ilişkilendirilmesine çalışılmıştır. Aday ülke açısından bu başlık kapsamında yer alan görüşmelerin başarıya ulaşması için önemli olan merkez bankası ve Maliye Bakanlığı arasındaki güçlü koordinasyonun varlığıdır. Dolayısıyla burada Maliye Bakanlığı'nın rolünün önemli hale geldiği söylenebilir (Miscevic ve Mrak, 2017: 199).

AB'nin ekonomik ve mali uyuma ilişkin bir diğer düzenlemesi, aday ülkelere yönelik olarak getirilen “Kopenhag Kriterleri” içerisinde yer alan ekonomik kriter ve uyum kriteridir. Kopenhag Kriterleri siyasi, ekonomik ve uyum kriterinden oluşmaktadır. **Siyasi Kriter**, aday ülkenin hukuk devletini, insan haklarını, azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunmasını ve demokrasiyi garanti altına alan bir kurumsal istikrarın gerçekleştirilmesini; **ekonomik kriter**, hem işleyen bir piyasa ekonomisinin hem de Birlik içerisindeki piyasa güçleri ve rekabetçi baskıyla başa çıkacak bir kapasitenin varlığını; **uyum kriteri** de siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına bağlı kalmayı içeren üyelik yükümlülüklerini üstlenme gücünü kapsamına almaktadır (Akdemir, 2012: 60-61).

Bunun yanı sıra aday ülkelerin yukarıdaki kriterlere ek olarak Birlik mevzuatını hem ulusal mevzuatına aktarması hem de ilgili hükümleri idari ve adli yapılar aracılığıyla uygulanabilir kılması gerekmektedir. AB'ne katılım müzakerelerinde görüşülen fasıllar bu amaçla ele alınmaktadır (Gjosevska ve Karanovic, 2014: 41).

3. TÜRKİYE VE BATI BALKAN ÜLKELERİNİN AVRUPA BİRLİĞİ İLE ENTEGRASYON SÜRECİ

3.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile İlişkileri ve Uyumu

Türkiye'nin AB ile ilişkileri uzun bir geçmişe dayanmaktadır. 1963 yılında imzalanan ve 1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile çerçevesi çizilen ortaklık rejimi hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç dönemi kapsamaktadır. 1963-1970 yıllarını kapsayan hazırlık dönemi müktesebata uyum konusundaki çalışmaların yapıldığı dönemdir. 1973 yılında Katma Protokol'ün yürürlüğe girişi ile başlayan geçiş dönemi, taraflar arasında sanayi ürünlerini kapsamına dahil eden ve zamanla oluşturulacak olan gümrük birliğini, işgücünün karşılıklı olarak serbest dolaşımını, tarım ürünlerinde giderek genişlemesi beklenen tercihli ticaret rejimi uygulamasını, Türkiye ve Birlik arasında mevzuat ve politikaların koordinasyonun sağlanmasını ve hizmetlerin serbest dolaşım süreçlerinin başlatılmasını içermektedir (Özer, 2008: 52).

1980'li yıllarda, dışa açık ekonomi modelini uygulayan Türkiye, ekonomisini dış dünyaya açmak ve mali sistemini güçlendirmek için KDV gibi reform niteliğinde düzenlemeleri gerçekleştirmenin ardından 1987 yılında AB'ne üyelik başvurusunda bulunmuştur. İlişkilerin istikrarsız seyrettiği bir dönemde gelen bu başvuruya AB'nin cevabı olumsuz olmuş ve üye olmaksızın gümrük birliğinin tesis edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Bilici, 2012: 72). Bu bağlamda 29 yıl süren hazırlık dönemi ve geçiş döneminin ardından 1993 yılında gümrük birliğini sağlamaya yönelik müzakereler başlamış ve 6 Mart 1995 tarihinde 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı uyarınca sanayi ürünlerini kapsamına alacak gümrük birliğinin tam olarak kurulmasında anlaşmaya varılmıştır. Söz konusu Karar uyarınca 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Türkiye ve AB arasında gümrük birliği tesis edilmiştir (DPT, 2004: 5).

Gümrük birliğinin gerçekleşmesinin ardından, Aralık 1997'de Birliğin genişleme politikasını belirlemek amacıyla toplanan Lüksemburg Zirvesi'nde alınan kararlarla belirlenen aday ülkeler içerisinde Türkiye'nin yer almadığı görülmüştür. Türkiye'nin AB ile siyasal ilişkilerini askıya aldığı bu kararın ardından, AB dünya konjonktürünün de bir ölçüde etkisiyle, Aralık 1999'da yapılan Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığını resmen onaylamıştır. Bu bağlamda Birlik, Türkiye'nin üye olabilmesi için, tüm adaylar için öngörülen "Kopenhag Kriterleri"ni yerine getirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Avrupa Birliği bu gerekliliği Aralık 2000'de "Katılım Ortaklığı Belgesi"ni kabul ederek somutlaştırmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye'nin AB'ne üye olabilmek için kısa ve orta vadede yerine getirmesi gereken siyasal ve ekonomik kriterleri kapsamaktadır. Türkiye de bu belgeye dayanarak, adaylığının üyelik aşamasına gelebilmesi için yapmayı taahhüt ettiği düzenlemeleri "Ulusal Program" adı altına Mart 2001'de AB'ne sunmuştur (Tokatlıoğlu, 2004: 193-194).

Türkiye'nin, üyelik sürecinde, diğer koşulların yanı sıra vergi ve bütçe politikaları dahil, ekonomi ile ilgili pek çok alandaki AB düzenlemelerine uyum sağlaması gerektiği belirlenmiştir. Türkiye Ulusal Program'daki taahhütleri doğrultusunda Kopenhag siyasi kriterlerine uyum sağlayıcı yasal düzenlemeleri yapmış ve ekonomik kriterlerle ilgili uyum düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Özellikle 2001 krizi döneminde enflasyonla mücadele ve mali disiplini sağlamak üzere alınan ekonomik ve mali istikrar önlemleri ile çok yüksek olan kamu açığı ve kamu borcunun Maastricht Kriterleri düzeyine indirilmesi mümkün olmuştur. Ayrıca yapısal önlemlere de başvurularak Merkez Bankası'nın bağımsızlığı tesis edilmiş, yeni bir bütçe sistemine geçilmiş, kamu borçlanma kanunu çıkarılmış, özelleştirmeler ve serbestleştirmelerle kamu kesiminin yeniden yapılandırılması sağlanarak devletin ekonomideki payının azaltılması ve özel sektöre öncelik veren liberal bir ekonomi anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır.

AB, Türkiye'nin ekonomisinde ve siyasal sisteminde gerçekleştirdiği değişimlerin ardından Aralık 2004 Brüksel Zirvesi'nde, katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılacağı kararını vererek ilişkileri yeni bir aşamaya taşımıştır. Günümüz itibariyle Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakerelerinin durumuna bakılırsa, 16 başlık müzakerelere açılmıştır. Bunlardan sadece Bilim ve Araştırma başlığı geçici olarak kapatılmıştır. 8 başlık ise askıya alınmıştır. Bunlar; Malların Serbest Dolaşımı, İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi, Mali Hizmetler, Tarım ve Kırsal Kalkınma, Balıkçılık, Taşımacılık Politikası, Gümrük Birliği ve Dış İlişkiler. En son 2015 yılında "Ekonomik ve Parasal Politika" başlığı müzakereye açılmıştır. Müzakerelerin başladığı tarihten bu yana Türkiye'nin AB'ye katılım süreci bir hayli yavaş ilerlemiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında iki tarafın da yaklaşımlarında meydana gelen değişikliğin etkili olduğu söylenebilir. AB, küresel krizin olumsuz etkileri ve yaşadığı borç krizi nedeniyle kendi içine dönüp iç sorunlarıyla uğraşmaya başladığından genişleme politikasına 2013 yılında Hırvatistan'ın üyeliğine kadar öncelik vermemiştir. Türkiye ise 2008 sonrasında askıya alınan başlıklarla birlikte ve ayrıca kriz ile mücadele eden AB ülkelerine kıyasla ekonomik olarak daha güçlü bir konumda olduğunu düşünerek üyelik hedefinden uzaklaşmıştır. Dolayısıyla katılım müzakereleri durağan bir döneme girmiştir. Türkiye'nin katılım sürecindeki durağanlığının aksine, AB, Batı Balkan ülkeleri ile ilişkilerini oldukça hızlı bir şekilde sürdürmektedir (Akgül Açıkmeşe, 2012: 628-629). Aşağıdaki başlıkta bu konu üzerinde durulacaktır.

3.2. Batı Balkan Ülkelerinin Avrupa Birliği ile İlişkileri ve Uyumu

Çalışmada dikkate alınan Batı Balkan ülkeleri Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk, Kosova ve Bosna Hersek'dir. 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin ve ardından Yugoslavya'nın dağılması, AB'nin genişleme süreçlerini etkileyen önemli unsurlardır. 2004 genişlemesi ile Doğu Avrupa ülkelerinin üye olmasının ardından, ilgi Batı Balkan ülkelerine yönelmiştir. Bu ilginin artmasında Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik Bölgesi'nin güvenliği

ve istikrarı önem taşımaktadır. Yaşanan savaşlar, askeri uyuşmazlıklar ve ekonomik çöküş entegrasyonun bu bölgeye yönelmesinde etkili olmuştur. Balkan ülkeleri için AB'ne yönelmenin gerekçeleri daha çok demokratik değerlerin benimsenmesi ve serbest piyasa ekonomisinin tesis edilmesi açısından güçlü bir teşvik unsuru niteliğinde olmasıdır (Şahin, 2013: 10; Uçkan Dağdemir, 2004: 91).

Batı Balkan ülkelerinin AB'ne üyeliği konusundaki en önemli gelişme 2003 yılındaki Selanik Zirvesi'nde kaydedilmiştir. Zirvedeki yaklaşım, Batı Balkan ülkelerinin Birliğin genişleme politikası içerisinde yer aldığı ve ancak bu katılım gerçekleştiğinde Avrupa entegrasyonunun tamamlanacağı yönünde olmuştur (Şahin, 2013: 12; Miscevic ve Mrak, 2017: 194). Ancak üyeliğin gerçekleşebilmesi için bölgedeki istikrarsızlıkların, özellikle Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan savaş, uluslararası terör faaliyetleri, uyuşturucu, insan ve silah kaçakçılığı gibi konuların, çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu tür istikrarsızlıklar AB açısından iç pazarın sağlıklı ve güvenli bir şekilde işlenmesini zorlaştırabilir ve Birliğe ekonomik ve sosyal maliyetler yükleyebilir (Altay, 2014: 147). AB 1990'lı yıllar boyunca genişlemenin bu olası maliyetlerini en aza indirmek ve bölgede istikrarın tekrar kurulmasını sağlamak amacıyla çeşitli politikalar geliştirmiştir.

AB'nin bölgeye ilişkin politikalarından birincisi demokrasi ve sivil toplumun yerleşmesi amacıyla daha önce 1995 yılında kabul edilen ve uygulamaya giren Royaumont Süreci'ni harekete geçirmek ve böylece Dayton/Paris Anlaşması'nın uygulanmasını sağlamaktır. Batı Balkan ülkelere yönelik ikinci politika, bu ülkelerin siyasal ve ekonomik alanda yeniden yapılanmalarını sağlamak üzere "Bölgesel Yaklaşım"ın uygulamaya konmasıdır. AB bu politikalar ile bölgesel işbirliğini arttırmak ve Batı Balkan ülkelerinin demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarına uymalarını ve ekonomilerini piyasa ekonomisine geçişi sağlayacak şekilde yeniden yapılandırmalarını olanaklı hale getirmek istemiştir (Altay, 2014: 147; Kavalalı, 2005: 38-40; Şahin, 2013: 15; Miscevic ve Mrak, 2017: 190-191). Böylece bölgedeki ülkelerin Batı tipi çok partili rejime ve liberal ekonomiye geçmesi, siyasi ve ekonomik bakımdan AB'ne yakınlaşmaları mümkün olacaktır (Rüma, 2014: 299). Ancak bu politikalar bölge ülkelerine bir üyelik vizyonu sunamamış ve o dönemde bazı ülkeler arasında yaşanan anlaşmazlık ve çatışmalar nedeniyle başarısızlığa uğramıştır. Dolayısıyla AB bölge ülkelerine yönelik yeni yaklaşımlar benimsemiştir. 1999 yılında siyasal ve ekonomik reformlara uyum sağlayan Batı Balkan ülkeleri ile "İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları" gündeme gelmiştir. Bu kapsamda söz konusu ülkelerin yerine getirmekle yükümlü oldukları Kopenhag Kriterleri'ne ek yeni kriterler belirlenmiştir (Miscevic ve Mrak, 2017: 194; Kavalalı, 2005: 42-44; Altay, 2014: 147). Batı Balkan ülkelerinin her birinin AB'ne adaylık ya da potansiyel adaylık sürecini ayrı ayrı ele almak gerekirse şunlar söylenebilir:

Batı Balkan ülkeleri içinde **Makedonya**, AB ile hem İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalama hem de aday ülke olarak kabul edilme açısından ilk ülke konumundadır. Selanik Zirvesi'nde potansiyel adaylığının belirlenmesi ardından 2004 yılında AB'ye başvurmuş, 2005 yılında adaylık statüsü elde etmesine rağmen henüz katılım müzakerelerine başlamamıştır. Bunun en önemli nedeni Yunanistan ile yaşanan isim anlaşmazlığıdır¹. Ekonomik açıdan Makedonya'nın en dikkat çekici özelliği Avrupa'da en düşük kişi başına gelir düzeyine sahip ülkelerinden biri olmasıdır. 2017 yılı itibariyle yaklaşık 2 milyon nüfusu olan ülkenin, kişi başına düşen gelir düzeyi 5.250 ABD Doları civarındadır. Ekonomik yapısı itibariyle, GSYH içerisindeki payı en yüksek olan hizmetler sektörünü, tekstil, demir ve çelik temel ihraç ürünlerinin yer aldığı sanayi sektörü takip etmektedir. Tarım, GSYH içerisinde en düşük paya sahip olan sektör konumundadır. Makroekonomik istikrar 1996 yılı sonrasında sağlanabilmiştir. 2010 yılında pozitif bir büyüme oranı kaydedilmiştir. Dış ticaret açısından bakıldığında, ticari ilişkilerinin önemli bir kısmını Yugoslavya'nın diğer ülkeleri ile gerçekleştirdiği söylenebilir (Tsanana ve diğ., 2013: 26-27).

Karadağ 2006 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra, 2008'de AB üyeliği için başvuruda bulunmuş, katılım müzakereleri 2012 yılında başlamıştır. AB'nin iyimser senaryosu gerçekleştiği takdirde 2025 yılında Birliğe üye olacağı tahmin edilmektedir. Müzakere sürecinde öne çıkan konular hukukun üstünlüğü ile yolsuzluk ve örgütlü suçlarla mücadele başlıklarıdır. 2017 yılı itibariyle yaklaşık 600 bin nüfusu olan Karadağ'ın kişi başına gelir düzeyi 7.500 ABD Doları civarındadır (World Bank, 2018d: 1). Ülkenin ekonomik yapısında en fazla katma değer yaratan sektörler hizmetler, sanayi, inşaat, tarım, ormancılık ve balıkçılık olarak belirtilebilir.

Sırbistan'ın AB ile ilişkileri Selanik Zirvesi'nde potansiyel aday, 2008 yılında Ortaklığın kabulü, 2009 yılında resmi başvurunun yapılması, Mart 2012'de adaylık statüsünün elde edilmesi ve katılım müzakerelerinin Ocak 2014'te başlaması şeklinde gelişmiştir. İyimser senaryoya göre, 2025 yılında Sırbistan'ın Birliğe üye olabileceği ifade edilmektedir. Üyelik sürecindeki en önemli sorunlar; hukukun üstünlüğü, yolsuzluk ve örgütlü suçlarla mücadele, basın özgürlüğü, ayrımcılıkla mücadele, azınlıkların korunması konularıdır. Ülkenin bu konularda yeni reformlara gitmesi beklenmektedir. 2017 yılı itibariyle nüfusu yaklaşık 7,1 milyon olan Sırbistan'da kişi başına düşen gelir düzeyi yaklaşık 6.000 ABD Doları'dır (World Bank, 2018e: 1). Ekonomik yapısı itibariyle hizmetler sektörü en büyük paya sahipken, diğer sektörler sanayi, inşaat, tarım, ormancılık ve balıkçılık olarak sıralanmaktadır.

Arnavutluk'un AB süreci ise Selanik Zirvesi'nde potansiyel aday olarak belirlenmesi ile başlamıştır. 2009 yılında üyelik başvurusunda bulunan ülke, üyelik sürecinde adliye ve kamu yönetimi reformu alanlarında istenen önlemleri tamamlaması ve yasamaya ilişkin usul kurallarını revize etmesinin ardından 2014'te AB adaylığı statüsü elde etmiştir. Henüz katılım müzakerelerine başlanmamıştır. Bölgede yer alan ülkelere benzer şekilde Arnavutluk'un da öncelikli alanlarda gerçekleştirilmesi gereken reformlara hız vermesi gerekmektedir. Avrupa Komisyonu'nun Arnavutluk ile katılım müzakerelerinin başlanabileceğine dair olumlu görüşü olduğunu belirtmek gerekir². Arnavutluk'un ekonomik açıdan en önemli sorunları kayıt dışı ekonominin yüksekliği, ulaşım ve enerji altyapısının yetersizliğidir. Temel ekonomik faaliyet tarıma dayanmakta, nüfusun yarısından fazlası tarımla uğraşmaktadır. GSYH'nin yüzde yirmisi tarımsal faaliyetlerden gelmektedir. Ayrıca ekonomide yurtdışında çalışanların gönderdiği dövizler de önemli bir kaynak niteliğindedir. Küresel kriz Arnavutluk'un büyümesini ciddi biçimde etkilemiştir. 2004-2008'de %6 olan büyüme oranı 2009-2010'da %3'e düşmüştür (Tsanana ve diğ., 2013: 25). Arnavutluk'un 2017 yılı itibariyle yaklaşık 2,9 milyon nüfusu vardır. Kişi başına düşen gelir düzeyi yaklaşık 4.544 ABD Doları olan ülkenin ekonomik yapısında hizmetler sektörü en büyük paya sahiptir. Diğer sektörler tarım, ormancılık ve balıkçılık (%22,9), sanayi (%13,2), inşaat (%10,5) olarak sıralanmıştır (World Bank, 2018a: 1; European Commission (Albania), 2018: 99).

AB'ne üyelik sürecinde potansiyel aday ülke statüsünde iki ülke bulunmaktadır. Bunlar Kosova ve Bosna Hersek'tir. **Kosova**'nın AB ile ilişkileri Ekim 2015'te imzalanan İstikrar ve Ortaklık Antlaşması ile başlamış, Antlaşma 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İlişkilerin gelişmesinin önündeki engeller; Karadağ ile sınır anlaşmasının sağlanması, yolsuzlukla ve örgütlü suçlarla mücadele, hukukun üstünlüğü, yapısal reformlar ve yüksek işsizlik oranı gibi konulardır. 2017 yılı itibariyle yaklaşık 1,8 milyon nüfusu olan Kosova'nın kişi başına düşen milli gelir açısından aday ülkeler içerisinde en düşük tutara (3.900 ABD Doları) sahip olduğu ve en yüksek katma değer yaratan sektörünün hizmetler sektörü olduğu söylenebilir (World Bank, 2018c: 1). Diğer önemli sektörler ise sanayi, inşaat, tarım, balıkçılık ve ormancılık olarak sıralanmaktadır.

İkinci potansiyel aday ülke olan **Bosna Hersek**, diğer Batı Balkan ülkeleri gibi 2003 Selanik Zirvesi'nde potansiyel aday olarak belirlenmiştir. O dönemden itibaren Bosna Hersek'in AB ilişkilerinde vize kolaylığı ve geri kabul anlaşmaları (2008), Ticaret ve Ticaret

ile ilgili hususlara dair Geçici Anlaşma (2008) ve 2015 yılında yürürlüğe giren İstikrar ve Ortalık Anlaşması söz konusudur. AB'nin bu ülke için de yolsuzlukla ve örgütlü suçlarla mücadele, hukukun üstünlüğü, kamu yönetimi ve sosyoekonomik bazı konular ve yapısal sorunların çözümüne yönelik reformların gerçekleştirilmesi üzerinde durduğu söylenebilir. 2017 yılı itibariyle nüfusu yaklaşık 3,8 milyon olan Bosna Hersek'in kişi başına düşen milli geliri yaklaşık 4.500 ABD Doları'dır (World Bank, 2018b: 1). Ülkede hizmetler sektörü katma değer yaratılmasında öncü konumundadır. Diğer sektörler sanayi, inşaat, tarım, ormancılık ve balıkçılık olarak sıralanmaktadır.

AB'nin son dönemdeki genişleme politikasında değişikliğe gittiği görülmektedir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan 2004 genişlemesinde, ilgili ülkelerin Kopenhag Kriterleri'ni sağlamaları üye olmaları için yeterli görülürken; günümüzde aday ve potansiyel aday Batı Balkan ülkeleri için ek kriterler getirilmesi, AB'ye üyelik sürecinin geçmişe göre zorlaştırıldığı izlenimi vermektedir. 2007 ve 2013 genişlemeleri, Avrupa Borç Krizi, mülteci krizi ve İngiltere'nin AB'den çıkma kararının yol açtığı sorunlar üyelik sürecindeki koşulları ağırlaştırmış ve bu koşulların daha sıkı denetimini getirmiştir. AB bu bağlamda 2006 ve 2011 yılları genişleme stratejilerini yeniden düzenlemiştir. Bu doğrultuda Batı Balkan ülkelerinin ancak "gerekli şartları yerine getirmeleri" ve "hukukun üstünlüğü, temel haklar, organize suç, yolsuzluk ve kamu yönetimi alanlarında reformlar yapmaları" durumunda üye olabilecekleri belirtilmiştir (Miscević ve Mrak, 2017: 194; Butkovic ve Samardzija, 2014: 95). Ayrıca Avrupa Borç Krizi'nin etkisiyle 2012 yılında, ekonomik yönetim, rekabet edebilirlik ve büyüme alanlarındaki reformlar da aday ülkelerden istenenler arasındadır. Ancak küresel kriz tarafların üyeliğe bakışını değiştirmiştir denebilir. Çünkü krizden önce, aday ülkelerin belirtilen koşullara uyum sağlamaya ve AB'nin de bu ülkeleri üye yapmaya istekli oldukları dikkat çekerken, krizin ABD'den AB ülkelerine sıçraması, yayılması ve borç krizine dönüşmesi ile birlikte her iki tarafın üyeliğe yaklaşımı olumsuz yönde değişikliğe uğramıştır.

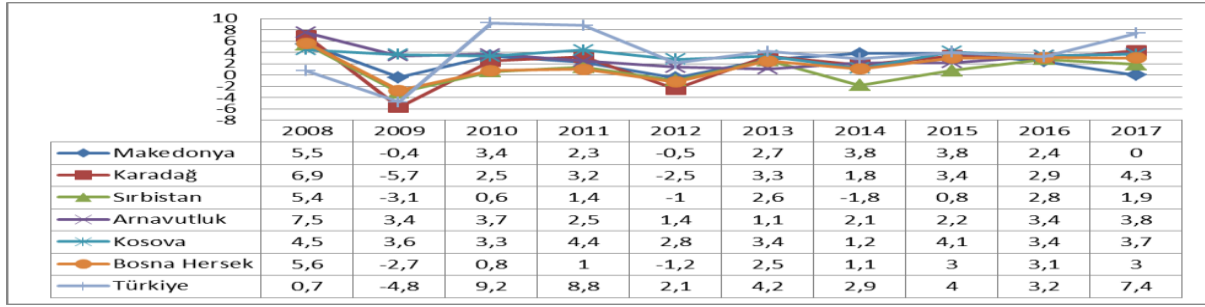
4. TÜRKİYE VE BATI BALKAN ÜLKELERİNİN EKONOMİK VE MALİ PERFORMANSI

AB'ne üyelik sürecinde olan Türkiye ve Batı Balkan ülkelerinin ekonomilerinde kaydettiği gelişmelerin ekonomik ve mali performanslarına ne ölçüde yansımaları ve küresel krizin etkilerini temel ekonomik ve mali göstergeler üzerinden ele almak mümkündür. Söz konusu göstergeler olarak; reel GSYH büyüme oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı, cari açık, kamu açığı ve kamu borcu dikkate alınmaktadır. Bu göstergelerin bir kısmı (enflasyon oranı, kamu açığı ve kamu borcu) AB'nin ekonomik yaklaşma kriterlerini oluşturmaktadır.

4.1. Reel GSYH Büyüme Oranı

Küresel kriz öncesinde 2003-2007 yılları itibariyle, Batı Balkan ülkelerinde, yıllık ortalama %6 düzeyinde büyüme oranı söz konusudur. Bu orana ulaşılmasında özellikle tüketicinin ve yatırımların genişlettiği iç talebin önemli etkisinin yanı sıra söz konusu ülkelerin küresel düzeyde kurdukları ticari ve finansal ilişkilere dayalı yabancı sermaye yatırımları ve işçi dövizlerinin de etkisi olduğu söylenebilir (Bartlett ve Prica, 2013; Sadiku ve diğ., 2014: 29; Koczan, 2015: 4; Pere ve Hashorva, 2011: 3). Küresel krizle birlikte ve ticari ve finansal ilişkilerin yavaşlaması, ithalat ve ihracatın azalması ve yabancı sermaye yatırımları ile işçi dövizlerinin hareketliliğinde görülen azalma, büyüme sürecini tersine çevirmiş, büyüme oranları düşmeye başlamış, hatta çoğu aday ülkede negatife dönmüştür (Pere ve Hashorva, 2011: 7-11)³. Grafik-1 2008-2017 yılları itibariyle ülkelerin büyüme oranlarındaki değişimi göstermektedir.

Grafik -1: Reel GSYH Büyüme Oranı (%)

Kaynak: Eurostat Candidate Countries and Potential Candidates, World Bank South East Europe Regular Economic Report (Fall 2017, Fall 2018) ve Orta Vadeli Program'da yer alan verilerden derlenerek tarafımızca oluşturulmuştur. (Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk, Bosna Hersek ve Türkiye'nin 2008-2014 verileri Eurostat'tan; Karadağ, ve Kosova'nın 2008-2013 verileri Eurostat'tan; Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna Hersek'in 2015-2017 verileri World Bank'tan; Karadağ ve Kosova'nın 2014-2017 verileri World Bank'tan; Türkiye'nin 2015-2017 verileri Orta Vadeli Program'dan (2017-2019; 2018-2020; 2019-2021) alınmıştır).

Grafik-1'deki verilere göre, 2008 yılında tüm aday ülkelerin büyüme oranları pozitif iken, 2009 yılında küresel krizin etkisiyle büyümede yavaşlama ve eksi büyüme söz konusudur. Sonraki yıllarda bile kriz öncesi düzeye ulaşılamamıştır. Bu durumu aday ülkelerin ekonomik büyüme performanslarına ayrı ayrı bakarak da görmek mümkündür.

Makedonya'da 2008 yılında, yatırımların, özel tüketimin ve iç talebin etkisiyle %5,5 olarak gerçekleşen büyüme oranı, krizle birlikte 2009 yılında % -0,4 olmuştur. Büyümenin negatife dönmesinin gerisinde ekonomik faaliyetlerdeki azalma, çelik ve tekstil gibi ihracat odaklı sanayilerde daralma ile yatırımlar ve ithalatta yaşanan düşüş yer almaktadır. 2009 yılının sonuna doğru başlayan iç talepteki ılımlı iyileşme ve ihracattaki artışla birlikte büyüme 2010 yılında %3,4, 2011 yılında %2,3 ve 2012 yılında ise % -0,5 olarak gerçekleşmiştir. Ekonominin küçülmesinde sanayi üretiminde, özel ve kamusal tüketimde yaşanan azalma etkili olmuştur. Ancak 2013 yılından itibaren özel yatırım ve tüketim ve ihracattaki artışla birlikte yeniden büyüme sürecine girilmiş, büyüme oranı %2,7 olmuştur. 2014 ve 2015 yıllarında görülen %3,8'lik büyüme, başta imalat alanında olmak üzere sanayi, iç talepte ve karayolu, demiryolu ve enerji altyapısında gerçekleştirilen kamu yatırım projeleri ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yaşanan artıştan kaynaklanmıştır. 2016 yılında ise ülkede yaşanan politik belirsizlik nedeniyle büyüme hızı %2,4'e düşmüş, 2017 yılında sıfır büyüme gerçekleşmiştir (Commission of the European Communities: Macedonia, 2008: 23; 2009: 24-25; 2012: 20; 2013: 15; 2014: 16-17; 2015: 26; World Bank, 2017a: 4).

Karadağ, üyeliğe en yakın konumda bulunan iki aday ülkeden biridir. Bu ülkenin büyüme performansında da benzer gelişmeler söz konusudur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, iç talep, başta turizm olmak üzere hizmetler sektörü ve toplam %20 oranında katkı sağlayan sanayi ve inşaat sektörünün etkisiyle 2008 yılında %6,9'luk bir büyüme hızına ulaşan Karadağ ekonomisinde büyüme, 2009 yılında küresel krizin etkisiyle daralmaya dönmüş ve % -5,7 oranında gerçekleşmiştir. 2010 yılında ihracat ve özel tüketim başta olmak üzere imalat sanayi üretiminde yaşanan artış ve inşaat sektöründeki genişleme ile ülke ekonomisi yeniden % 2,5 düzeyinde büyümüştür. 2011 yılında da turizmdeki artıştan beslenen özel tüketim ve perakende satışları büyüme hızını %3,2 düzeyine getirmiştir. 2012 yılında ülke ekonomisi, elektrik üretimi ile madencilik başta olmak üzere sanayi üretimindeki azalma, inşaat, taşımacılık, finansal hizmetler ve tarım sektörlerindeki yavaşlama ve özel tüketim ve yatırım harcamalarındaki düşüş sonucu % -2,5 oranında küçülmüştür. 2013 yılında Karadağ ekonomisi özellikle inşaat alanındaki yatırımlar ile elektrik ve turizm hizmetlerine yönelen dış talebin

genişlettiği ihracat sayesinde yeniden büyümeye başlamış ve oran %3,3 gerçekleşmiştir. Ancak 2014 yılında kötü hava koşullarından etkilenen turizm sektörü, elektrik ihracatı ve sanayi üretimi nedeniyle büyüme hızı %1,8 düzeyine gerilemiştir. 2015 yılı itibariyle özellikle ulaşım, enerji ve turizm sektörlerine yönelik özel yatırımların artması büyüme hızını %3,4 düzeyine çıkarmıştır. 2016 yılında ise imalat sanayi ve madencilik alanlarındaki üretimin azalması nedeniyle büyüme hızı %2,9 düzeyine gelerek yavaşlamasına rağmen, özellikle enerji alanında yapılan yatırımlar büyümeyi desteklemiştir. Bu eğilim 2017 yılında sürmüş ve %4,3 gibi yüksek bir oran gerçekleşmiştir (Commission of the European Communities: Montenegro, 2008: 21; 2011: 23-24; 2012: 18; 2013: 12; 2015: 24; World Bank, 2015a: 7; 2017a: 4).

Sırbistan'a gelince, gerekli koşulları yerine getirmesi halinde, üyeliğe en yakın ikinci ülke konumundaki Sırbistan da küresel krizden etkilenmiştir. Çünkü 2007 yılında %6,7 olan büyüme oranı, 2008 yılında %5,4'e düşmüştür. 2009 yılı itibariyle de ülke ekonomisi sert bir düşüş yaşamış ve büyüme oranı % -3,1 olarak gerçekleşmiştir. Önceki iki aday ülkedeki duruma benzer ekonomik daralmada sanayi üretimindeki ve ihracattaki azalma etkili olmuştur. 2010 yılında beklenenin altında gerçekleşmesine rağmen, iç talepteki artış ve sanayi üretiminin desteklediği ihracattaki genişlemenin etkisiyle büyüme oranı %0,6 olmuştur. 2011 yılında da imalat, emlak ve tarım alanlarında yaşanan iyileşmenin etkisiyle büyüme hızını %1,4 düzeyine getiren Sırbistan ekonomisi, 2012 yılında yeniden küçülmüş ve oran % -1 olmuştur. Bunun nedeni iç talepte azalma, başlıca sektörler olan inşaat ve perakende ticarete görülen yavaşlamadır. 2013 yılında %2,6 büyüyen ekonomi, 2014 yılında yaşanan sel felaketinden tarım, taşımacılık ve enerji sektörlerinin olumsuz etkilenmesiyle %-1,8 düzeyinde gerilemiştir. 2015 yılında özel yatırımlardaki artış ve kredi olanaklarının genişlemesiyle ekonomik faaliyetlerde canlanma ve %0,8 oranında büyüme sağlanmıştır, 2016 yılında gerek kamusal gerekse imalat sanayi ve inşaat sektörlerindeki doğrudan yabancı yatırımların da dahil olduğu özel yatırımların artması sonucu büyüme hızı %2,8 oranına yükselmiştir. 2017'de ise bu oran %1,9 olmuştur (Commission of the European Communities: Serbia, 2009: 24; 2010: 22; 2012: 22; 2013: 14; 2014: 17; 2015: 24; World Bank, 2016: 9 ve 2017a: 4-5).

Arnavutluk'un ekonomik büyümesine gelince, 2008-2017 döneminde büyüme hızında azalma olmasına rağmen küçülme yaşamayan iki ülkeden biri (diğeri Kosova) olarak dikkat çekmektedir. Kriz öncesinde yatırımların ve tüketimin etkisiyle %6 gibi yüksek bir büyüme oranına ulaşan Arnavutluk, aynı performansını özellikle büyük çaplı karayolu yatırımlarının da etkisiyle 2008 yılında da sürdürmüştü ve oran %7,5 olmuştur. Ancak 2009 yılında küresel krizin ekonomik faaliyetleri yavaşlatması sonucu ülke ihraç mallarına olan talep ve işçi dövizlerinin azalması ve kredi imkanlarının daralmasıyla birlikte büyüme hızı yavaşlamış ve %3,4 düzeyine gelmiştir. 2010 yılı itibariyle ekonomik faaliyetlerdeki genişleme ve özellikle elektrik ihracatının artmasıyla ülke ekonomisi büyüme hızını %3,7 gibi yeniden arttırırken; 2011 yılında bir önceki yıla benzer gerekçelerle (özel tüketimde ve işçi dövizlerindeki azalma) daha düşük oranda %2,5 büyümüştür. Büyümede düşme 2012 ve 2013 yıllarında devam etmiş ve %1,4 ve %1,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüşte sanayi ve inşaat sektörlerindeki üretim azalması, tüketim ve yatırım harcamalarının sınırlı düzeyde kalması ve kısmen kötü hava koşulları etkili olmuştur. Ekonomi ancak 2014 yılından itibaren özel sektör kaynaklı iç talep artışı, merkez bankasının faizleri düşürmesi sonucu genişleyen finansman olanakları, işçi dövizlerindeki artış ve hane halkı tüketimindeki yükselmenin etkisiyle %2,1 oranında büyümüştür. 2015, 2016 ve 2017 yıllarında da ekonomiyi canlandırıcı faktörlerin (tüketici ve yatırımcı güveninin artması, faiz oranlarının düşmesi ve başta enerji alanında gerçekleştirilen yatırımların artması) etkisiyle büyümenin hızlandığını ve sürdüğünü %2,2, %3,4 ve %3,8 oranları ortaya koymaktadır (Commission of the European Communities: Albania: 2008: 19; 2009: 20; 2011: 22; 2012: 24; 2014: 15; 2015: 24; 2016: 26; World Bank, 2017a: 4).

Kosova da Arnavutluk gibi 2008-2017 yıllarında ekonomisi küçülmeyen bir ülke görünümündedir. Özel sektörle desteklenen ekonomik büyüme, 2008 yılında kamu yatırım ve tüketim harcamalarının da etkisiyle hızlanmış ve %4,5 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında ihracatın ve işçi dövizlerinin düşmesi nedeniyle büyüme %3,6 düzeyine inmiş de, Kosova'nın küresel ekonomi ile sınırlı ilişkileri ve finansal sektördeki korumacı stratejiler küresel krizin ülkede yaratabileceği olumsuz etkilerin sınırlı kalmasına yol açmıştır. 2010 yılında dış dengesizlikler ile mali kırılganlıkların artması, özel tüketimin değişmemesi, yabancı sermaye akışları ve bankalardan borçlanma yoluyla elde edilen finansman imkanlarının hizmetler sektöründe değerlendirilmesi büyüme hızını %3,3 düzeyine düşürmüştür; 2011 yılında kamusal tüketim ve yatırım harcamaları ve ihracatın artmasıyla büyüme yeniden hızlanarak %4,4 düzeyine çıkmıştır. 2012 yılında büyümenin yeniden %2,8 gibi orana gelerek yavaşlamasında ise sıkı maliye politikası uygulaması ve kredi genişlemesindeki düşüşün yatırımları olumsuz etkilemesi rol oynamıştır. Benzer dalgalanmalar 2013 ve sonrasında da görülmüştür. Özel tüketimin, ihracatın ve kısmen yatırımların etkisiyle toparlanan %3,4'lük büyüme hızı, 2014 yılında politik belirsizlikler nedeniyle ertelenen yatırımlar dolayısıyla tekrar %1,2'ye gerilemiştir. 2015 yılında işçi dövizleri, tüketici borçlanması ve emekli maaşları ile ücretlerin artması sonucunda özel tüketimdeki artış ve Üsküp'e yapılan otoban inşasının yanında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artması büyüme hızını %4,1 düzeyine getirmiştir. 2016 yılında yatırımlardaki azalmanın etkisiyle büyüme hızı yavaşlamış ve %3,4 olmuştur, 2017 yılında da bu oran korunmuştur (%3,7) (Commission of the European Communities' Kosovo: 2009: 21-22; 2011: 24; 2012: 15; 2013: 21; 2014: 25; 2015: 32; 2016: 35; World Bank, 2017a: 4).

Bosna Hersek'in büyüme performansına bakılacak olursa; kredi genişlemesi, dış finansman ve makroekonomik dengesizlikleri arttıran genişlemeci maliye politikası ile desteklenen yüksek iç talep sonucunda 2008 yılında %5,6 düzeyinde büyüyen ülke ekonomisi, 2009 yılında küresel krizin özel tüketimi ve yatırımları azaltması, sanayi üretimi ve inşaat sektöründeki hareketliliği düşürmesiyle küçülmüş ve büyüme oranı % -2,7 olmuştur. Ardından 2010 ve 2011 yıllarında iç ve dış talepte genişleme ile ihracat odaklı sanayi üretiminin artmasıyla ekonomik büyüme %0,8 ve %1 düzeylerinde gerçekleşmiştir. 2012 yılında reel ücretlerin düşmesi ve işsizliğin artmasıyla özel tüketimin azalması, ihracatta ve sanayi üretiminde yaşanan düşüş nedeniyle ekonomi % -1,2 oranında küçülmüştür. 2013 yılında sanayi üretiminde ve ihracatta yaşanan artışla toparlanan ve %2,5 düzeyine gelen büyüme hızı, 2014 yılındaki sel felaketinin doğurduğu olumsuz sonuçlar nedeniyle %1,1 düzeyine düşmüştür. 2015, 2016 ve 2017 yıllarında ise büyüme oranları %3, %3,1 ve %3 düzeylerine yükselmiştir. Bu oranlara ulaşılmasında işçi dövizleri, düşük enflasyon ve istihdam artışına bağlı olarak artan talep ile yatırımlar etkili olmuştur (Commission of the European Communities' Bosnia and Herzegovina: 2009: 25; 2010: 25; 2011: 24; 2012: 24; 2013: 23; 2015: 31; 2016: 31).

Büyüme performansları itibarıyla ele alınan son ülke **Türkiye**'dir. Türkiye ekonomisi, 2008 yılında %0,7 ve 2009 yılında %-4,8 gibi büyüme oranlarıyla ciddi bir daralma yaşamıştır. Küresel finansal kriz ekonomiyi derinden etkileyerek, sabit yatırımların ve dış talebin önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur. Maliye ve para politikası kapsamında alınan teşvik tedbirleri ile sağlıklı bir bankacılık sektörünün mevcudiyeti, krizin olumsuz etkilerinin azaltılmasına yardımcı olmuştur. 2009 yılının ikinci yarısından başlamak üzere 2010 yılında sağlanan güçlü toparlanma ile krizin olumsuz etkileri hızla bertaraf edilmiş ve %9,2 gibi yüksek bir büyüme oranı sağlanmıştır. Özellikle iç talepte, yatırımlarda ve tüketici kredilerinde yaşanan artış büyümenin önemli destekleyicisi olmuştur. 2010 yılındaki güçlü toparlanmadan sonra aynı performans 2011 yılında da sürmüştür, büyüme oranı %8,8 olarak gerçekleşmiştir. Özellikle iç talep, güçlü sermaye girişleri, banka kredilerindeki genişleme, özel tüketim ve yatırım harcamalarındaki artış büyüme oranının güçlü kalmasının destekleyicisi olmuştur. 2012 yılında

ise güçlü büyümenin sergilendiği iki yıldan sonra iç talepte, özel yatırım ve tüketim harcamalarında gerçekleşen azalmayla birlikte büyüme oranı %2,1 düzeyine gerilemiştir. 2013 yılında yatırımlar başta olmak üzere kamu harcamalarında ve özel tüketim harcamalarındaki artışlarla birlikte büyümenin toparlandığı ve bir önceki yıla göre artarak %4,2 düzeyine çıktığı, 2014 yılında ise %2,9 düzeyine gerilediği söylenebilir. Bu gerilemenin nedenleri finansal koşulların sıkılaşması, hane halkı borçlanmasına yönelik alınan tedbirler ve dolaylı vergi oranlarındaki artışla birlikte zayıflayan iç talep şeklinde ifade edilebilir. 2015 yılında gerçekleşen %4'lük büyümenin gerisinde ise özel yatırımlar ve ihracattan çok, yurtiçi talep, hane halkı tüketimi ve kamu harcamalarındaki artış yer almaktadır. Büyüme 2016 yılının ilk yarısında %4,6 olsa da ikinci yarısından itibaren gerek ülke içi gerekse ülke dışından kaynaklanan olumsuzluklar nedeniyle yıllık büyüme oranı %3,2 olarak gerçekleşmiştir (Avrupa Komisyonu, 2010: 38-39; 2011: 45; 2013: 19; 2014: 20-21; 2016: 32; Kalkınma Bakanlığı, 2017: 8). 2017 yılında ise Türkiye genişletici iktisadi ve mali politikalar uygulayarak, özellikle Kredi Garanti Fonu (KGF) kapsamında özel sektöre uygun koşullu krediler kullanarak, sınırlı sürelerle özel tüketim vergisi ve katma değer vergisi indirimleri uygulayarak %7,4 gibi oldukça yüksek bir büyüme oranına ulaşmıştır (Tokatlıoğlu ve Selen, 2019: 311).

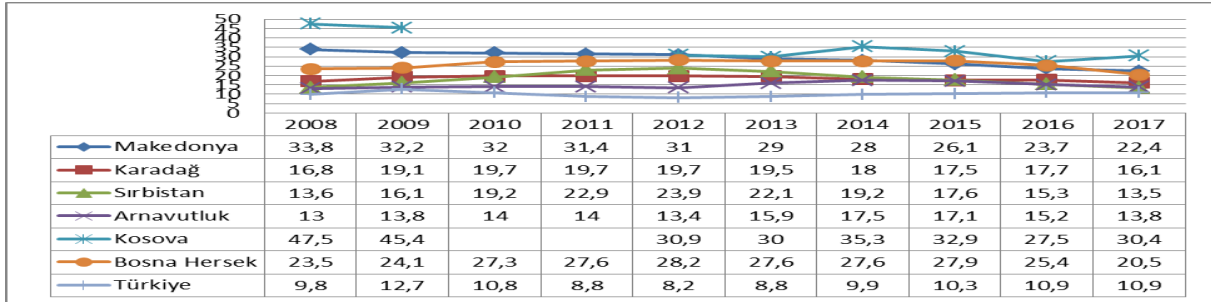
2007-2008'de ABD'de emlak kredi piyasasında yaşanan sorunlar ve sonrasında finansal piyasalardaki varlıkların fiyatlarında meydana gelen düşüşler, likidite daralması ve belirsizliğin artması sonucu talep ciddi biçimde daralmış ve 1929 krizine benzer bir durgunluk baş göstermiştir. Krizin uluslararası finansal piyasalar ve dış ticaret ilişkileri üzerinden diğer ülkelere de bulaşarak küresel bir nitelik kazanması ve durgunluğun diğer ülkelere yayılması nedeniyle "Küresel Kriz" olarak adlandırılmıştır (Tokatlıoğlu ve Selen, 2019: 250). 2008 Krizinin ülkeler üzerindeki en belirgin etkisi, ekonomik büyümede yavaşlama ve daralma şeklinde ortaya çıkmıştır. Türkiye ve Batı Balkan ülkeleri de küresel krizden etkilenmiş, bu etki daha çok AB ülkeleri ve dünya ile olan ekonomik ve ticari ilişkileri üzerinden kendini hissettirmiş, bu ülkelerin ekonomik büyümelerinde yavaşlama ve gerileme görülmüştür. Dolayısıyla söz konusu ülkelerin küresel kriz döneminde ve sonrasında (2008-2017) sergilediği ekonomik büyüme performansını bu bağlamda değerlendirmek gerekirse şunlar söylenebilir:

Türkiye, Küresel kriz öncesi dönemde, 2001 Krizi ile uygulamaya koyduğu ekonomik istikrar ve yapısal uyum programı sonucu 2003-2007 döneminde ortalama % 7 gibi yüksek bir büyüme oranı sağladığı olumlu ekonomik koşulların ardından, Küresel krizin olumsuz etkilerini daha çok AB ile olan ticari ilişkiler üzerinden yaşamıştır. Dış talepteki daralma, üretimde düşüş, işsizlikte artış ve beraberinde büyümede yavaşlama ve küçülme getirmiştir. Batı Balkan ülkeleri için de benzer gelişmeler söz konusudur. 2003-2007 döneminde ortalama % 6 büyüyen Batı Balkan ekonomileri krizden sonra daha düşük büyüme oranları ile karşılaşmışlardır. 2008-2017 döneminde ülkelerin büyüme ortalamaları karşılaştırıldığında, Türkiye % 3,77 oranıyla ilk sırada yer almakta, ardından Kosova (% 3,44) ve Arnavutluk (% 3,11) gelmektedir. Diğer aday ülkeler ise Makedonya (% 2,3), Karadağ (% 2,01), Bosna Hersek (% 1,62) ve Sırbistan (% 0,96) şeklinde sıralanmaktadır. Aynı dönemde AB-28 ekonomik büyüme ortalaması %0,85 iken; Euro bölgesinin (EB-19) büyüme ortalaması % 0,65 olarak gerçekleşmiştir. Bu yönüyle tüm aday ülkelerin ortalama büyüme performanslarının AB-28 ve EB-19 ortalamalarının üzerinde olduğu görülmektedir. Aday ülkeler içerisinde Türkiye'nin nüfus potansiyeli, milli gelir büyüklüğü ve kişi başına düşen milli gelir düzeyi, uluslararası ticari ilişkileri, coğrafi konumu gibi nitelikleriyle daha iyi durumda olduğu söylenebilir. Türkiye'nin özellikle gerekli koşulları sağlamaları halinde 2025 yılında üye olabilecekleri ilan edilen Karadağ ve Sırbistan'dan daha iyi bir büyüme ortalaması yakaladığı belirtilebilir. Ayrıca Türkiye için uzun yıllardır işleyen ve özellikle 2000'li yıllardan itibaren kurumsallaşan bir piyasa ekonomisinin varlığından söz etmek de mümkündür. Bu açıdan Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri içerisinde yer alan ekonomik kriter alt başlığını sağladığı ifade edilebilir.

4.2. İşsizlik Oranı

Ülkelerin ekonomik performansını yansıtan temel göstergelerden biri işsizlik oranıdır. Küresel kriz döneminde birçok ülkede işsizlikte ciddi artışlar meydana gelmiştir. Türkiye ve Batı Balkan ülkelerinin çoğunda da işsizlik oranları kriz öncesi döneme kıyasla artış göstermiştir. İşsizliğin artmasında küresel kriz nedeniyle ülke ekonomilerinin büyüme hızındaki yavaşlama ve hatta daralma etkili olmuştur (Sadiku ve diğ., 2014: 30; Pere ve Hashorva, 2011: 4). Ülkelerin 2008-2017 yılları itibariyle işsizlik oranlarına ilişkin veriler Grafik-2'de yer almaktadır. Bu verilere dayanarak ülkelerin işsizlik durumları aşağıda ele alınmaktadır.

Grafik -2. İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: Eurostat Candidate Countries and Potential Candidates, World Bank South East Europe Regular Economic Report (Fall 2017, Fall 2018) ve Orta Vadeli Program'da yer alan verilerden derlenerek tarafımızca oluşturulmuştur. (Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk, Kosova, Bosna Hersek ve Türkiye'nin 2008-2015 verileri Eurostat'tan; Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk, Kosova ve Bosna Hersek'in 2016-2017 verileri World Bank'tan; Türkiye'nin 2016-2017 verileri Orta Vadeli Program'dan (2018-2020; 2019-2021) alınmıştır).

Makedonya'da kriz öncesinde ekonomik büyüme sonucu istihdam artışı yaşanmasına rağmen, 2008 yılında işsizlik %33,8 gibi yüksek bir oran ile önemli bir yapısal sorun niteliğindedir. Ekonomide yeni iş olanakları katma değeri daha düşük olan tarım sektöründe yaratıldığından özellikle genç işsizlik sorunu devam etmektedir. 2009 yılında küresel krizin etkisiyle işsizlik oranı artsa da hükümetin özellikle genç işsizliği azaltmaya yönelik önlemleri uygulamaya koyması işsizlik oranının (%32,2) daha da artmasının önüne geçmiştir. 2010-2012 yılları arasında işsizlik oranı, tarım sektöründeki istihdam artışı, genç nüfusta özellikle kadınların işgücüne katılımı ve yükseköğretim kurslarına erişimin kolaylaşmasının da etkisiyle azalmış, 2010'da %32, 2011'de %31,4, 2012'de %31 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca eğitim, tekstil sanayi ve belediye hizmetlerindeki istihdamın artması işsizliğin azalmasına katkı sağlamıştır. Ancak bu üç yılın işsizlik ortalaması %31 düzeyinde kalmıştır. 2013 yılında da özellikle yarı-zamanlı çalışan sayısının ve kamudaki istihdamın artması işsizliğin %29 düzeyine gelmesine imkan sağlamıştır. Bu yıldan itibaren işsizlik oranı düşüşünü sürdürmüştü; 2014'te %28, 2015'te %26,1, 2016'da %23,7 ve 2017'de %22,4 düzeylerine gerilemiştir. Ancak işsizlik oranı ülke ekonomisi için önemli bir yapısal sorun olmaya devam etmektedir. Çünkü genç nüfus işsizlik oranı %50'nin üzerindedir. İstihdamın önemli kısmı kamu yardımlarıyla desteklenen ve katma değeri düşük tarım sektöründe yaratılmakta ve işgücüne katılımda kadın erkek eşitsizliği sürmektedir (Commission of the European Communities: Macedonia, 2008: 24; 2009: 25; 2011: 25; 2013: 16; 2015: 27; 2016: 28).

Karadağ, işsizlik oranı küresel krizle birlikte artan ve izleyen yıllarda da kriz öncesi düzeye inmeyen ülkeler arasında yer almaktadır. 2008 yılında işsizlik oranı %16,8 olan ülkede, işgücünün bölgeler arasındaki dengesiz dağılımı ve mobilitesinin sınırlı oluşu önemli bir sorun olarak görülmektedir. 2009 yılında küresel krizin etkisiyle %19,1 düzeyine sıçrayan işsizlik oranı, 2010-2013 yıllarında bu düzeyde kalmaya devam etmiş, 2010-2012'de %19,7; 2013'te

%19,5 olmuştur. Bölgesel dengesizliklerin etkisiyle uzun dönemli işsizlik %68'e, genç nüfus işsizlik oranı ise %40'a ulaşmıştır. 2014 yılında %18 olan işsizlik oranı 2015'te %17,5, 2016'da %17,7 ve 2017'de %16,1'e gerilemiştir. Ancak bölgeler arası istihdam dengesizlikleri sürmüş, uzun dönem ve genç nüfus işsizlik oranında ciddi düşüş görülmemiş ve kadınların işgücüne katılımı sınırlı düzeyde kalmıştır. Son olarak en az üç çocuğa sahip kadınların hayat boyu desteklenmesini öngören düzenlemenin yapılması, işgücüne katılımında kadın erkek dengesizliğinin artmasına yol açmıştır (Commission of the European Communities: Montenegro: 2009: 21; 2013: 13; 2016: 27).

Sırbistan da kriz sonrasında işsizlik oranının daha yüksek seyrettiği ülkeler arasındadır. Kriz öncesi dönemde ekonomik büyümenin de etkisiyle azalarak 2008 yılında %13,6 düzeyine inen işsizlik oranı, küresel krizin etkisiyle 2009 yılında %16,1 olmuştur. Bu yükseliş, 2010'da %19,2; 2011'de %22,9 ve 2012'de %23,9 olarak sürmüştür. 2013 yılından itibaren azalmaya başlamış ve %22,1 olmuştur. Bu süreçte işgücü piyasasında şartların zorlaştığı ve ücret artışının oldukça sınırlı kaldığı gözlenmiştir. Ayrıca uzun dönemli ve genç nüfus işsizlik Sırbistan için de önemli bir sorundur. Bunların yanında kayıtlı işgücünün beşte birinin tarım, üçte birinin de kamuda istihdam edilmesi bir diğer sorundur. İşsizlikte azalış sürmüş, 2014 yılında %19,2; 2015'te %17,6, 2016'da %15,3 ve 2017'de %13,5 düzeyine inmiştir. İşsizliğin azalmasında kamuda ve özellikle kadınların işgücüne katıldığı özel sektörde yaratılan yeni iş olanaklarının payı olmuştur. Ayrıca işe alım esnekliği, kıdem tazminatı gibi alanlarda yapılan düzenlemelerle özel sektörün istihdam olanakları artırılmıştır. Ancak mali disiplini sağlamak ve kamu işletmelerini yeniden yapılandırmak adına yapılan düzenlemeler kamudaki istihdamı azaltmış ve işsizliğin daha fazla düşmesini engellemiştir (European Commission: Serbia, 2010: 23; 2013: 15; 2014: 18; 2015: 25; World Bank, 2016: 11).

Arnavutluk, küresel krizle birlikte işsizlik oranı artan ülkelerden diğeridir. Kriz öncesinde özel sektördeki istihdam olanaklarının artmasıyla 2008 yılında %13'e kadar gerileyen işsizlik oranı krizle birlikte 2009 yılında %13,8 ile yükselişe geçmiş, 2010-2011 yıllarında %14, 2012'de %13,4, 2013'te %15,9 ve 2014 yılında %17,5'e kadar çıkmış; 2015'te %17,1, 2016 yılında %15,2 ve 2017 yılında %13,8 düzeyine gerilemiştir. Bu süreçte önceki aday ülkelere benzer şekilde uzun dönemli ve genç nüfustaki işsizlik ile kadınların ve erkeklerin işgücüne katılımındaki büyük farklılıklar dikkat çekmiştir. Ayrıca şirketlerin gelişimini ve mali kaynakların artmasını engelleyen, iş güvenliğini azaltan ve sosyal güvenliği etkileyen kayıt dışı istihdam önemli yapısal sorunlardan biri olarak öne çıkmıştır (European Commission: Albania, 2014: 16).

Kosova'da işsizlik oranı dikkate alındığında, ülkede zaten kriz öncesinde yıllık %93 gibi çok yüksek bir uzun dönemli işsizlik sorunu olduğu görülmektedir. Bu durum, işgücüne katılımında kadınların erkeklerin gerisinde kalması ve her yıl işgücü piyasasına katılan genç bireylere yeni istihdam olanakları yaratmak için büyüme hızının yetersiz kalması gibi faktörlerle açıklanmaktadır. 2008'de %47,5 ve 2009'daki %45,4'lük işsizlik oranları Kosova'daki istihdam sorununun boyutlarını ortaya koyma açısından önemlidir. İşsizlik bu haliyle önemli bir sorun iken, diğer yönüyle avantaj oluşturabilmektedir. Nitekim Kosova'da iş bulmakta zorlanan genç nüfus çalışmak için ülke dışına çıkmakta ve böylece ülkenin en önemli ihracat kalemini oluşturan işçi dövizlerinin artmasını sağlamaktadır. Kosova'da 2010 ve 2011 yıllarına ilişkin işsizlik verileri yer almamaktadır. 2010 yılında veri olmaması mali kısıtlamalar nedeniyle İşgücü Anketi'nin yapılmaması ile açıklanırken; 2011 yılındaki veri yokluğu işsizliğin hesaplanmasındaki yöntem değişikliği nedeniyle önceki yıllarla karşılaştırmaya uygun veri üretilmemesi gerekçesine dayanmaktadır. Ancak buna rağmen, ülkedeki işsizliğin pozitif büyüme oranı ve artan kamu altyapı yatırımları sayesinde azaldığı düşünülmüştür. 2012 yılı itibariyle yeniden hesaplanmaya başlayan işsizlik oranı inişli çıkışlı geçen dört yıl boyunca %30'larda kalmış; 2012'de %30,9; 2013'te %30; 2014'te %35,3; 2015'te %32,9 olmuş, 2016

yılında %27,5 düzeyine inse de 2017 yılında %30,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu süreçte Kosova'nın Avrupa genelinde en düşük istihdama sahip olması, özellikle kadınlar için işgücü piyasası şartlarının zorluğu, %61'e ulaşan genç işsizlik nedeniyle sosyal uyumun bozulması ve göçün artması ve işgücü piyasasına ilişkin yeterli düzeyde istatistik bulunmaması öne çıkmıştır (Commission of the European Communities: Kosovo: 2008: 28-29; 2010: 24; 2011: 25; 2013: 22; World Bank, 2011: 26; European Commission: Kosovo, 2015: 32; 2016: 39).

Bosna Hersek de yüksek işsizlik oranına sahip ülkelerin başında gelmektedir. Ülkede krizle birlikte artan işsizlik, izleyen yıllarda da kriz öncesindeki düzeye inmemiştir. Aslında bu dönemde işsizlik oranı azalmasına rağmen, düzenleyici yasal mevzuatın yetersizliği, uygun olmayan vergi ve harcama politikalarının varlığı ve hukuki yaptırımların zayıflığı nedeniyle kayıt dışı istihdam yüksek düzeyde kalmaya devam etmiştir. 2008 yılında %23,5 düzeyinde olan işsizlik, 2009 ve sonrasında artarak %24,1; 2010'da %27,3; 2011'de %27,6, 2012 yılında %28,2'ye çıkmıştır. Bu süreçte özellikle genç nüfus işsizlik oranının (%48,7) oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca yüksek düzeydeki sosyal katkılar ile düşük işgücü hareketliliği, yeni iş olanaklarının yaratılmasını ve işgücüne katılımı azaltmıştır. 2008-2017 yılları arasında işsizliğin zirveye ulaştığı 2012 yılında, genç nüfustaki işsizliğin %63,1 düzeyine çıkması dikkat çekicidir. 2013-2015 yılları itibariyle ülkedeki işsizlik %27 düzeyinde kalmıştır. 2013'te %27,6; 2014'te %27,6; 2015'te %27,9 olan oran 2016 yılında azalarak %25,4 düzeyine ve 2017 yılında %20,5 düzeyine inmiştir. Bu süreçte uzun dönemli ve genç nüfustaki işsizliğin yüksek, kadınların ve erkeklerin işgücüne katılımı arasındaki farkın oldukça fazla ve kadınların çalışma koşullarının daha zor olması ön plana çıkan hususlardır (Commission of the European Communities: Bosnia and Herzegovina: 2008: 26; 2010: 26; 2012: 25; 2015: 31-32).

Türkiye'de işsizlik durumuna gelince şunlar söylenebilir: 2008 yılında %9,8 olan işsizlik oranı, 2009 yılında küresel krizin ekonomik büyümede yarattığı daralmanın da etkisiyle %12,7'ye yükselmiştir. Ardından istihdamı artırıcı tedbirler ve yüksek büyüme oranının sağladığı güçlü toparlanma ile birlikte 2010 yılında işsizlik oranında %10,8 düzeyine gerileme görülmüştür. Bu eğilim 2011 yılında da devam etmiş ve oran %8,8 olmuştur. İşsizlik oranındaki azalışın, büyüme oranındaki ciddi toparlanma ve istihdam edilenlerin sayısındaki ciddi artıştan kaynaklandığı söylenebilir. 2012 yılına gelindiğinde, büyüme oranında ciddi bir düşüş olsa da istihdamdaki dikkate değer artışın sürmesiyle işsizlik oranı %8,2 düzeyine gelmiştir. 2014 yılında istihdam artışının üretim artışıyla paralel seyrettiği, ancak işgücü büyümesinin mevcut iş sayısının altında kalması nedeniyle işsizlik oranındaki artış 2013'te %8,8; 2014'te %9,9 düzeyindedir. İşgücünde yaşanan büyümenin nedenini ise çalışma çağındaki nüfusun artması oluşturmuştur. 2015 yılında da bir önceki yıla benzer şekilde istihdam oranındaki artışa rağmen, çalışma çağındaki nüfusun artmasıyla işsizlik oranındaki artış sürmüş ve %10,3 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise büyüme performansındaki yavaşlama ve ülke içi olumsuzluklar nedeniyle işsizlik oranı %10,9 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında %7,4'lük büyüme oranına rağmen, işsizlik oranında bir azalma olmamış, yine %10,9 olarak gerçekleşmiştir (Avrupa Komisyonu, 2010: 39; 2011: 46; 2013: 20; 2015: 31; 2016: 36; Kalkınma Bakanlığı, 2017: 12).

Aday ülkelerin işsizlik oranları 2008-2017 yılları ortalaması alınarak bir karşılaştırma yapmak mümkündür. Küresel kriz 2008 yılından 2009'a Türkiye'nin işsizlik oranını %9,8'den %12,7'ye çıkarırken; Batı Balkan ülkelerinin işsizlik oranları 2009 yılında % 13,8 ile %45,4 arasındadır. Bu ülkelerin işsizlik sorunu kriz öncesi dönemde de var olan yapısal bir sorundur. Söz konusu dönemde ülkelerin işsizlik oranları en düşük orandan en yüksek orana doğru sıralanırsa; Türkiye %10,11 ortalamasıyla en iyi durumda olan ülke konumundadır. Türkiye'nin ekonomik büyüme açısından da en iyi performansa sahip olması bu durumu desteklemektedir. Türkiye'yi, Arnavutluk (%14,77), Sırbistan (%18,34), Karadağ (%18,38) takip etmektedir. İşsizlik oranı performansı açısından diğer aday ülkeler Bosna Hersek (%25,97), Makedonya

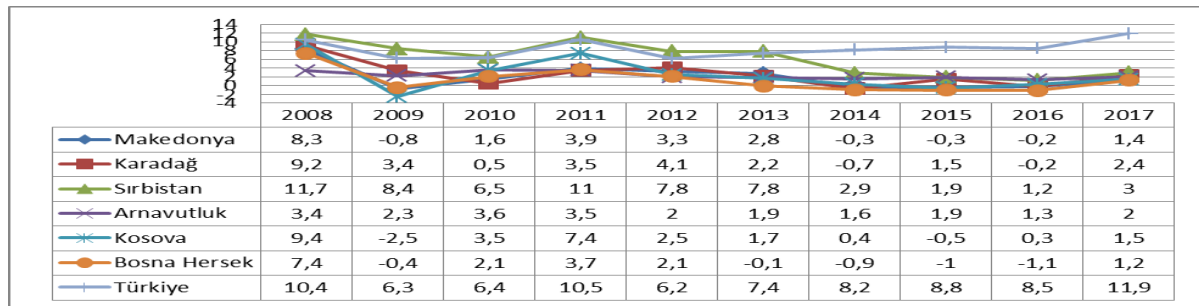
(%28,96) ve Kosova (%34,98) şeklinde sıralanmaktadır. Bu yönüyle aday ülkelerin işsizlik oranlarının, AB-28 (%9,25) ve EB-19 (10,26) oldukça üzerinde yer aldığı görülmektedir. Türkiye'deki işsizlik ortalamasının üyeliğe en yakın aday ülkeler olan Karadağ ve Sırbistan'daki oranlardan daha iyi durumda olduğu belirtilebilir. İki ülke (Makedonya ve Kosova) hariç aday ülkelerin tümünde işsizlik oranlarının kriz öncesine kıyasla yükseldiği görülmektedir.

Özellikle Batı Balkan ülkelerindeki bu artışı sadece ekonomik performans sorunu olarak görmemek gerekir. İşsizlik oranındaki artışın söz konusu ülkelerde karşılaşılan suç, kayıt dışı ekonomi, siyasal gerilim ve etnik çatışmaların dahil olduğu sosyal sorunlarla yakından ilişkili olduğunu tahmin etmek zor değildir. Özellikle organize suç ve yolsuzluk⁴ düzeylerinin azaltılması için AB tarafından sıkı denetim altında tutulan Batı Balkan ülkelerinde işsizlik kaynaklı sosyal sorunların artmasının, ülkelerin üyelik süreçlerinin daha da uzamasına yol açacağını ifade etmek mümkündür. Türkiye'de de kriz öncesi döneme kıyasla oranların artmasına rağmen, ele alınan dönem itibariyle işsizlik oranında çok ciddi bir değişim gözlenmemiştir. Bu durum on yıllık dönemde en yüksek büyüme ortalamasını sağlayan Türkiye'de işsizlik açısından yapısal bir soruna işaret etmektedir. 2001 krizinden sonra hane halkı borçlanmasıyla desteklenen iç talep artışı ve ucuz dövizle dayalı dış finansman politikası büyümenin önemli destekçileri olarak görünürken; işsizlik sorunu kalıcı hale gelmiştir. Çünkü TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerinin yüksek tutulması özel sektörün rekabetçi döviz kuruna dayalı rekabet etme stratejisini zayıflatmış, firmaların emek verimliliğine dayalı rekabet etme stratejilerine yönelmesine yol açmıştır (Akçay ve Güngen, 2014: 190). İstihdam sorununun çözümünde katma değeri yüksek sanayi üretimi ve ihracatının artırılması büyük önem taşımaktadır. Bunun yapılabilmesi için ise kısa dönemli değil uzun dönemli yapısal önlemlerin gerektiği açıktır.

4.3. Enflasyon Oranı

Ülkelerin ekonomik performanslarının değerlendirilmesinde fiyat istikrarını yansıtan enflasyon oranı da belirleyici olmaktadır. Durgunluk dönemlerinde talepteki gerilemeye bağlı olarak fiyat artışlarının yavaşlaması beklenir. Türkiye ve Batı Balkan ülkelerinin enflasyon oranları Grafik-3'te gösterilmiştir.

Grafik -3. Enflasyon Oranları (%)

Kaynak: Eurostat Candidate Countries and Potential Candidates, World Bank South East Europe Regular Economic Report (Fall 2017), Orta Vadeli Program ve İlerleme Raporu'nda yer alan verilerden derlenerek tarafımızca oluşturulmuştur. (Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Kosova ve Bosna Hersek'in 2008-2017 verileri Eurostat'tan; Arnavutluk'un 2008-2015 verileri İlerleme Raporları'ndan (2009; 2011; 2013; 2015; 2016); Arnavutluk'un 2016-2017 verisi World Bank'tan; Türkiye'nin 2008 verisi Eurostat'tan; Türkiye'nin 2009-2015 verileri İlerleme Raporları'ndan (2010; 2011; 2012; 2013; 2014; 2015; 2016); Türkiye'nin 2016-2017 yılı verisi Orta Vadeli Program (2018-2020; 2019-2021)'dan alınmıştır).

Makedonya'da, 2007 yılında %2,3 olan enflasyon oranı, yılın sonuna doğru tüketici harcamaları içerisinde önemli paya sahip olan gıda ve enerji fiyatlarındaki hızlı artışla 2008 yılında %8,3'e yükselmiştir. 2009 yılında küresel krizin etkisiyle ekonomik faaliyetlerde yavaşlama ve özellikle gıda ve taşımacılık fiyatlarındaki düşüş sonucu % -0,8 olarak gerçekleşen enflasyon oranı, izleyen yıllarda başta gıda ve enerji olmak üzere taşımacılıkta ve kira maliyetlerindeki değişikliklere bağlı olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu süreçte enflasyon oranı 2010'da %1,6, 2011'de %3,9, 2012'de %3,3; 2013'te %2,8, 2014'te % -0,3; 2015'te % -0,3; 2016'da %-0,2 ve. 2017'de ise %1,4 olarak gerçekleşmiştir (Commission of the European Communities' Macedonia^{2008: 25; 2009: 26}).

Karadağ'da enflasyon oranı, gıda ve enerji fiyatlarında yaşanan artışın etkisiyle 2008 yılında %9,2 düzeyine çıkmış, 2009 yılında %3,4'e, 2010 yılında yıllık olarak ayarlanan elektrik fiyatlarında ve gıda fiyatlarında yaşanan düşüşün etkisiyle %0,5 düzeyine gelmiştir. 2011'de %3,5, 2012'de %4,1 düzeyine ulaşmıştır. Bu süreçte gıda, ulaşım, sağlık ve iletişim fiyatlarında yaşanan artış ile alkollü içkiler ve tütün üzerindeki vergilerin artışı oranın yükselmesinde etkili olmuştur. Sonraki iki yılda restoran ve otel fiyatlarının yanı sıra alkollü içecekler, tütün ve ulaşım fiyatlarındaki düşüşle enflasyon oranı 2013'te %2,2'ye düşmüş, ardından 2014'te % -0,7'ye gerilemiştir. 2015 yılında konaklama, restoran ve gıda fiyatlarının yükselmesiyle %1,5 olmuş, 2016 yılında % -0,2, 2017 yılında ise %2,4 olarak gerçekleşmiştir (European Commission: Montenegro, 2011: 24; 2013: 13; 2015: 25; 2016: 24).

Sırbistan'daki enflasyon oranı, 2013 yılına kadar diğer Batı Balkan ülkelerine kıyasla önemli bir sorun olarak kalmıştır. Buna göre enflasyonun seyri; 2008'de %11,7, 2009'da %8,4, 2010'da %6,5, 2011'de gıda fiyatlarındaki artışın etkisiyle yeniden kriz öncesi düzeyine ulaşarak %11, 2012 ve 2013'te %7,8 olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılının başlarında ülke para biriminin değer kaybetmesi, dolaylı vergilerdeki artış ve yüksek gıda fiyatları nedeniyle çift hanelerde olan enflasyon oranı, yılın sonuna doğru iç talepteki azalmanın yanında tarımsal üretimdeki olumlu seyrin gıda fiyatlarına yansımalarıyla tek haneye inmiştir. 2014 yılından itibaren de iç talebin zayıflaması, gıda fiyatlarının düşmesi, ülke para biriminin döviz karşısındaki değerinde pek bir değişim yaşanmaması ve gümrük koruma tarifelerinin azalmasıyla enflasyon oranı önemli oranda düşmüştür. Buna göre enflasyon oranı 2014'te %2,9; 2015'te %1,9; 2016'da %1,2 ve 2017 yılında ise %3 olarak gerçekleşmiştir (Commission of the European Communities' Serbia^{2009: 25; 2013: 15-16; 2014: 18; 2016: 26}).

Arnavutluk'un enflasyon oranı diğer aday ülkelere kıyasla 2008-2017 döneminde düşük düzeyde kalmıştır. 2008 yılında gıda ve enerji fiyatlarındaki artışın etkisiyle %3,4 düzeyinde gerçekleşen enflasyon oranı, 2009'da %2,3, 2010'da gıda, yakıt ve hükümet tarafından belirlenen su ile elektrik fiyatlarında yaşanan artışın etkisiyle %3,6 olmuştur. Sonraki yıllarda enflasyon oranı gıda fiyatlarındaki düşüş ve zayıf iç talep nedeniyle azalmıştır. 2011'de %3,5; 2012'de %2; 2013'te %1,9; 2014'te %1,6 ve 2015'te sel felaketinin tarımsal üretimi düşürmesi nedeniyle artan gıda fiyatlarının etkisiyle %1,9 olmuş; devamında 2016'da %1,3, 2017 yılında ise %2 olarak gerçekleşmiştir (Commission of the European Communities' Albania^{2008: 20; 2011: 23; 2015: 25}).

Kosova'da enflasyon oranı, tüketici harcamalarının yarısını oluşturan gıda, enerji ve ulaşım fiyatlarındaki artış nedeniyle 2008 yılında %9,4 düzeyine çıkarken; 2009 yılında ciddi ölçüde düşerek negatife dönmüş (% -2,5), 2010 yılı itibarıyla yeniden yükselişe geçmiş (%3,5), 2011 yılında da kriz öncesi düzeye yaklaşmıştır (%7,4). Bu artışta gıda ve enerji fiyatlarının yükselmesi etkili olmuştur. Gıda ve enerji fiyatlarındaki azalmanın etkisiyle 2012 yılı önemli oranda azalan enflasyon oranı (%2,5), 2013'te %1,7; 2014'te %0,4; 2015'te % -0,5; 2016'da %0,3 ve 2017 yılında %1,5 olarak gerçekleşmiştir (Commission of the European Communities' Kosovo, 2009: 23; 2011: 26; 2012: 16; 2016: 35).

Bosna Hersek'te gıda, enerji ve ulaşım fiyatlarındaki yükselmenin etkisiyle 2008 yılında %7,4'e ulaşan enflasyon oranı, 2009 yılında negatife dönmüştür (% -0,4). 2010 yılında tütün ve alkollü içecekler üzerindeki özel tüketim vergilerinin artmasının yanı sıra ulaşım ve iletişim maliyetlerindeki artışla oran 2010 ve 2011 yıllarında yükselerek %2,1 ve %3,7 olmuştur. 2012 yılından sonra düşmeye başlamış ve hatta son dört yılda negatife dönmüştür (2012'de %2,1; 2013'te % -0,1; 2014'te % -0,9; 2015'te % -1; 2016'da % -1,1). Bu düşüşte gıda, ulaşım, giyim, sağlık ve eğitim alanlarında yaşanan fiyat düşüşleri etkili olmuştur. 2017 yılında ise enflasyon oranı %1,2 olarak gerçekleşmiştir (Commission of the European Communities: Bosnia and Herzegovina, 2008: 27; 2010: 27; 2016: 33).

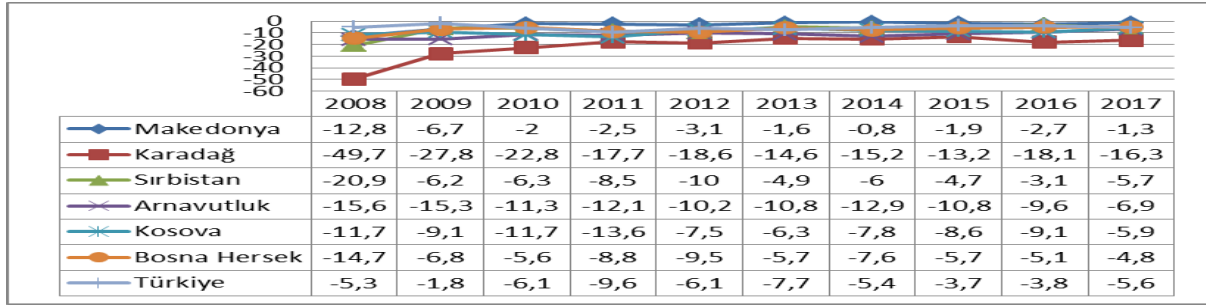
Türkiye'nin 2008 yılında çift hanelerde olan enflasyon oranı (%10,4), 2009 yılı itibariyle enerji girdilerinden kaynaklanan baskılar ve ekonomik faaliyetlerin yavaşlaması sonucu, Türk lirasında oluşan değer kaybına rağmen düşüş yaşamış ve %6,3 ile tek haneye inmiştir. 2010 yılında %6,4 olan enflasyon oranı, 2011 yılında da mal ve hizmet fiyatlarında, gıda ve enerji fiyatlarında yaşanan artışlar, elektrik ve doğalgazda yapılan fiyat ayarlamaları ve tütün mamullerine yönelik ÖTV düzenlemelerinin de etkisiyle %10,5 düzeyine çıkmıştır. 2012 yılında iç talepte meydana gelen yavaşlama ile mal ve hizmet fiyatlarında yaşanan artışın sınırlanması ve gıda fiyatlarında yılın son çeyreğindeki düşüş nedeniyle enflasyon oranının %6,2 düzeyine düştüğü görülmüştür. 2013 yılında da Türk lirasındaki değer kaybı, gıda fiyatlarındaki hızlı yükseliş ve dolaylı vergi oranlarındaki artış nedeniyle enflasyon oranının artmış ve %7,4 olmuştur. Türk lirasındaki değer kaybının ve gıda fiyatlarındaki artışın sürmesi enflasyon oranının 2014'te %8,2, 2015'te %8,8, 2016'da %8,5 ve Türk lirasındaki değer kaybı ve petrol fiyatlarındaki yükselmeye bağlı olarak 2017 yılında ise %11,9 olarak gerçekleştiği söylenebilir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2009: 35; Kalkınma Bakanlığı, 2012: 11-12; 2013: 14; Avrupa Komisyonu, 2014: 22; 2015: 31; Kalkınma Bakanlığı, 2017: 14).

Ülkeler 2008-2017 dönemi enflasyon oranı ortalamaları dikkate alınarak değerlendirildiğinde, en düşükten en yükseğe doğru enflasyon oranları bakımından en iyi konumda olan ülke %1,3 oranıyla Bosna Hersek'tir. Bu ülkeyi Makedonya (%1,97), Arnavutluk (%2,35), Kosova (%2,37), Karadağ (%2,59), Sırbistan (%6,22) ve Türkiye (%8,46) takip etmektedir. Aynı dönemde AB-28 enflasyon ortalaması %1,63 iken; EB-19 ortalaması ise %1,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu yönüyle Batı Balkanlar'da yer alan aday ülkelerin (Sırbistan hariç) iki ortalamaya da yakın oranlara sahip olduğu görülmektedir. Bu durum Batı Balkan ülkelerinin enflasyon açısından AB'ye ekonomik uyum sağladığını göstermektedir. Ancak Türkiye'nin enflasyon oranının AB ve EB ortalamalarının da oldukça üzerinde olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Türkiye'nin Maastricht Kriterleri'nden biri olan fiyat istikrarı kriterini ele alınan yıllar itibariyle aştığı belirtilmelidir. Bu durum Türkiye'nin AB'ye ekonomik uyumunu zorlaştırmaktadır. Türkiye'nin işsizlik gibi diğer bir yapısal ekonomik sorunu olan enflasyon oranı yüksekliğinin daha çok iç talepteki canlılık, gıda fiyatlarının yüksekliği, TL'nin değer kaybı ve enerjide dışa bağımlılıktan kaynaklandığı söylenebilir. 2018 yılındaki enflasyon oranının %20 düzeyinde olduğu dikkate alınırsa, sorunun 2017'den 2018'e daha da artarak devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de enflasyonun düşürülebilmesi için iç talepteki dalgalanmaların azaltılması, gıda fiyatlarının düşürülebilmesi için tarımsal üretimin desteklenmesi, TL'de istikrarın sağlanması ve üretimde dışa bağımlılığın azaltılması önemlidir. Tüm bunların ötesinde tüketim ve iç talep artışına dayalı büyüme anlayışından vazgeçilmesi önem taşımaktadır.

4.4. Cari Açık

Ülkelerin dış dünya ile ekonomik ilişkilerini yansıtan cari açık, ekonomik performansı ortaya koymada önemli göstergelerden biridir. Türkiye dahil yedi aday ülkenin 2008-2017 yılları itibariyle cari açık /GSYH oranları Grafik-4'te yer almaktadır.

Grafik -4. Cari Açık/GSYH (%)

Kaynak: Ülkelerin Eurostat'ta yer alan cari işlemler tutarlarının GSYH tutarlarına oranlanması, World Bank South East Europe Regular Economic Report (Fall 2017; Fall 2018), Orta Vadeli Program ve İlerleme Raporları'nda yer alan cari açık tutarlarının GSYH'ye oranlanması ile tarafımızca oluşturulmuştur. (Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk, Bosna Hersek ve Türkiye'nin 2008-2014 verileri Eurostat'tan; Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna Hersek'in 2015-2017 verileri World Bank'tan; Kosova'nın 2008-2013 verileri Eurostat'tan; Kosova'nın 2014-2017 verileri İlerleme Raporları'ndan (2016; 2018); Türkiye'nin 2015-2017 verileri Orta Vadeli Program'ndan (2018-2020; 2019-2021) alınmıştır.

Makedonya'da, 2007 yılının sonuna doğru yüksek enerji fiyatları ve güçlü iç talebin etkisiyle artmaya başlayan cari açık oranı, 2008 yılında % -12,8 olarak gerçekleşirken; küresel krizin etkisiyle ticari faaliyetlerin yavaşlaması ve ithalattaki azalmayla 2009 yılında %-6,7 düzeyine gelmiştir. İhracat gelirlerinin artması ve dış ticaret açığının azalmasıyla 2010 yılında % -2, 2011 ve 2012 yıllarında % -2,5 ve % -3,1 olmuştur. Bu artışta dış ticaret açığının yükselmesi ve ihracat gelirlerinin zayıflaması etkili olurken; bu süreçte cari açığın dış kredi artışına bağlı olarak finanse edilmesi ve ülkeye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki azalış önemli bir sorun olarak öne çıkmıştır. 2013 ve 2014 yıllarında otomotiv sanayindeki yabancı yatırımlar sayesinde artan ihracatın desteğiyle cari açık % -1,6 ve % -0,8 düzeylerine gerilemiştir. Ülkenin önemli ticaret ortaklarından biri olan Yunanistan'ın içinde bulunduğu ekonomik durumun etkisiyle azalan ticaret, yatırımlar ve finansal ilişkilerin daha düşük ihracat ve daha maliyetli dış borçlanmaya yol açması nedeniyle cari açık, 2015'te %-1,9'dan 2016'da % -2,7'ye yükselmiş ve 2017'de ise % -1,3 olarak gerçekleşmiştir (Commission of the European Communities: Macedonia, 2008: 23; 2009: 25; 2012: 20; 2013: 16; 2015: 26-27; 2016: 24-25).

Karadağ'da, 2008 yılında yüksek iç talebin etkisiyle artan dış ticaret açığı sonucu kriz öncesine göre % -49,7 düzeyine çıkan cari açık oranı, 2009 yılında küresel krizin ticari faaliyetlerde yarattığı yavaşlamanın etkisiyle % -27,8 düzeyine inmiştir. 2010 ve 2011 yıllarında söz konusu azalma devam etmiş % -22,8 ve % -17,7 olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında yeniden artarak % -18,6 düzeyine çıkmıştır. Bu süreçte cari açığın azalmasında özellikle alüminyum ihracatının ve turizmin toplam ihracatı artırarak dış ticaret açığını düşürmesi etkili olmuştur. 2012 yılında ise dış ticaret açığının yükselmesi cari açığı artırmış, izleyen yıllarda açığın seyri inişli çıkışlı bir görünüm sergilemiştir. 2013 yılında ithalatın önemli ölçüde kısılması sonucu % -14,6 düzeyine inen oran, 2014 yılında ihracatın ithalattan daha hızlı azalması ve bunun dış ticaret açığına yansımaları sonucu % -15,2 düzeyine gelmiştir. 2015 yılında % -13,2 olan cari açık düzeyi, 2016 yılında turizmden elde edilen gelirlerin ticaret açığını karşılamada yetersiz kalması nedeniyle % -18,1 düzeyine çıkması ve 2017 yılında % -16,3 olarak gerçekleşmesi söz konusudur (Commission of the European Communities: Montenegro, 2008: 21; 2011: 24; 2014: 15; 2016: 24).

Sırbistan'da, kriz öncesinde dış ticaret açığındaki artış ve güçlü iç talep, cari transfer artışı, kuraklık nedeniyle tarımsal ürün ihracatı ve çelik üretimindeki azalmanın da etkisiyle yükselen cari açık oranı 2008 yılında % -20,9'a ulaşmıştır. 2009 yılında uluslararası ticari ve finansal işlemlerde yaşanan daralma nedeniyle ithalatın azalmasının yanında işçi dövizlerinde yaşanan artış cari açığın % -6,2 düzeyine gelmesini sağlamıştır. Daha sonra cari açık oranı 2010'da % -6,3, 2011'de % -8,5 ve 2012'de % -10 olmuştur. Oranın artmasında özellikle işçi dövizlerinde yaşanan azalma sonucu cari transferlerde yaşanan düşüş etkilidir denebilir. Ayrıca ülkedeki kötü hava koşulları nedeniyle ekonomik faaliyetlerin ve dış talebin azalması sonucu dış ticaret açığında yaşanan artış da cari açığın artmasına yol açmıştır. 2013 yılından itibaren cari açık inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 2013'te % -4,9; 2014'te % -6, 2015 ve 2016 yıllarında artan ihracatın etkisiyle % -4,7 ve % -3,1 olmuştur. 2017 yılında ise % -5,7 düzeyindedir (Commission of the European Communities: Serbia, 2008: 24; 2009: 24; 2010: 23; 2012: 23; 2014: 18; 2015: 25; 2016: 26).

Arnavutluk'ta kriz öncesi dönemde özellikle enerji ithalatına bağlı olarak artan dış ticaret açığı ve işçi dövizlerindeki azalmanın etkisiyle 2008 yılında % -15,6'ya çıkan cari açık oranı, 2009 yılında % -15,3, 2010 yılında ise hidroelektrik enerji ihracı ile madencilik ve inşaat malzemelerindeki ihracatın ticaret açığını düşürmesi sonucu % -11,3 düzeyine inmiştir. Ardından 2011 yılında yeniden % -12,1 düzeyine çıkmış, sonraki yıllarda istikrarsızlığı devam etmiştir. Cari açık, 2012'de % -10,2, 2013'te % -10,8 ve 2014'te özellikle iç talep genişlemesine bağlı olarak artan ithalatın dış ticaret açığını yükseltmesiyle % -12,9 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2015 ve 2016 yılları itibariyle turizmde sergilenen olumlu performansın etkisiyle % -10,8 ve % -9,6 gibi daha düşük düzeylere gelmiştir. 2017 yılında bu düşüş sürmüştü ve % -6,9 olmuştur (Commission of the European Communities: Albania, 2009: 20; 2011: 23; 2015: 25; 2016: 26).

Grafik-4'e göre, **Kosova**'nın cari açığı da diğer aday ülkelerde olduğu gibi küresel kriz nedeniyle önce azalmış, 2008'de % -11,7; 2009'da % -9,1, sonra 2010 ve 2011 yıllarında artarak % -11,7 ve % -13,6 düzeylerine gelmiştir. Daha sonra ise 2012 ve 2013 yıllarında % -7,5 ve % -6,3 düzeylerine gerilemiş, 2014'te ise politik belirsizlik nedeniyle ülkeye yurt dışından gelen yardımların kesilmesi dolayısıyla % -7,8'e çıkmış ve yükseliş devam etmiştir. Cari açık 2015'te % -8,6, 2016'da % -9,1 ve 2017'de % -5,9 olarak gerçekleşmiştir (European Commission: Kosovo, 2014: 25; 2015: 32).

Bosna Hersek'in cari açığı, küresel gıda ve enerji fiyatlarındaki artışın ithalatı artırması sonucu dış ticaret açığının yükselmesi nedeniyle 2008 yılında % -14,7 düzeyine çıkmış, 2009 yılında küresel krizin etkisiyle dış ticaret açığının azalması sonucu düşerek % -6,8 düzeyine gelmiştir. 2010 yılında da artan ihracatın ve işçi dövizlerinin yarattığı olumlu etkiyle % -5,6 olan cari açık, 2011 ve 2012 yıllarında ihracattaki büyümenin yarıya inmesi, iç talebin genişlemesi ve dış ticaret açığının yükselmesi sonucu % -8,8 ve % -9,5 olmuş; 2013 yılında yeniden % -5,7 düzeyine gerilemiştir. 2014 yılında kısmen sel felaketinden kaynaklanan ithalattaki artış nedeniyle % -7,6 düzeyine çıkan oran, 2015 ve 2016 yıllarında ihracatın artması ile enerji ve hammadde fiyatlarının düşmesi sonucu azalmış ve % -5,7 ve % -5,1 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise % -4,8 düzeyine gerilemiştir (Commission of the European Communities: Bosnia and Herzegovina, 2008: 25; 2011: 24; 2012: 24; 2015: 31; 2016: 32).

Türkiye'nin cari açık durumuna gelince; 2008 yılından 2009 yılına geçişte, enerji fiyatlarındaki düşüş ve azalan iç talep sonucu ithalatta gözlenen daralmayla birlikte önemli bir düzelme gösteren cari açık oranı % -5,3 ve % -1,8 olmuştur. 2010 yılında ise % -6,1'e çıkmıştır. Bu artışta, enerji fiyatlarının ve iç taleple birlikte artan ithalatın tetiklediği dış ticaret açığının yükselmesinin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca bu dönemde cari açığın finansmanının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından portföy yatırımlarına kaydığını da söylemek mümkündür. Cari açığın 2011 yılında % -9,6 gibi yüksek bir düzeye gelmesi ise dış ticaret

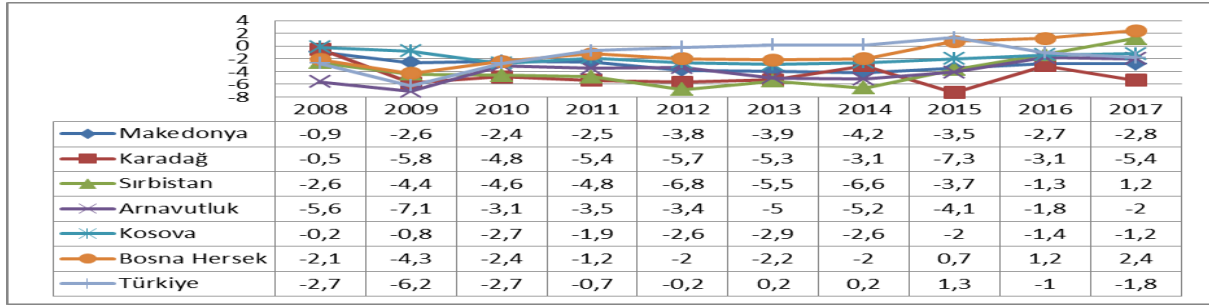
açığımda yaşanan hızlı yükselme, iç talebe bağlı artan ithalat ve özel sektörün finansman imkanlarına kolay erişimi gibi faktörlere dayandırılabilir. 2012 yılında zayıflayan iç talep, düşen petrol fiyatları ve ihracatın artmasından dolayı azalan dış ticaret açığı cari açık oranının % -6,1 düzeyine inmesine imkan sağlamıştır. Açığın finansmanı büyük ölçüde kısa vadeli portföy yatırımlarıyla sağlandığından küresel risklere karşı daha kırılgan bir ekonomi ortaya çıkmıştır. 2013 yılında ihracat artışı sürdüğü halde ithalatta hızlı artış nedeniyle cari açığın tekrar arttığı ve % -7,7 düzeyine gelmiştir. 2014 yılından itibaren yavaş genişleyen iç talep, ihracattaki geçici artış ve parasal olmayan altın ihracatındaki düşüş ve düşük ham petrol fiyatlarının da etkisiyle cari açıkta daralma başlamış, 2014'te % -5,4, 2015'te % -3,7 olmuştur. Bu azalışta, enerji fiyatları ile küresel emtia fiyatlarındaki düşüş ve ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlamanın yol açtığı ithalattaki azalmanın yanında petrol fiyatlarındaki gerileme de etkili olmuştur. Cari açık oranı 2016 yılında % -3,8 iken, 2017 yılında ise % -5,6 düzeyine çıkmıştır (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2009: 34; 2010: 39; 2011: 45; 2012: 47; 2013: 19; 2015: 30; Kalkınma Bakanlığı, 2016: 4).

Aday ülkelerin 2008-2017 yılları itibariyle cari açık/GSYH ortalamalarına bakıldığında, en düşük orandan en yükseğe doğru sıralandığında; ilk sırada olan Makedonya % -3,54 oranıyla cari açığı en düşük düzeyde olan ülkedir. Makedonya'yı, Türkiye (% -5,51) ve Bosna Hersek (% -7,43) izlemektedir. Diğer aday ülkeler de Sırbistan (% -7,63), Kosova (% -9,13), Arnavutluk (% -11,55) ve Karadağ (% -21,4) şeklinde sıralanmaktadır. Tüm aday ülkelerde cari açık oranları, kriz öncesi döneme kıyasla günümüze yaklaştıkça önemli ölçüde daralmış olsa da aynı dönemdeki AB-28 ortalaması olan %0,25 ve EB-19 ortalaması olan %1.37 düzeyinin gerisindedir. (World Bank, 2015b: 15). Türkiye'nin cari açık oranı, adaylık sürecinin sonuna yaklaşan Sırbistan ve Karadağ'ın oranına kıyasla daha iyi durumdadır. Ancak Türkiye'de cari açığın özellikle ekonominin büyüdüğü dönemde artış göstermesi bir sorun olarak görülmekte ve sürdürülebilir olmadığı kabul edilmektedir. 2000'li yılların ortalarından itibaren yüksek faiz-düşük kur politikasının uzantıları niteliğindeki sıcak para girişine dayanan finansman yöntemi ve ucuzlayan dövizin de etkisiyle ithal mallara olan bağımlılığın artması, Türkiye'de cari açığın yükselmesi sonucunu doğurmuştur. Açığın azaltılabilmesi için özellikle ülke içinde üretilmesi mümkün olan ürünlerin ithalatından vazgeçilmesi ve katma değeri yüksek ihraç mallarının üretilmesi gerekmektedir. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye yönelmesi için teşvik sisteminin gözden geçirilmesi faydalı olabilir. Ayrıca özel sektörün dövizle borçlanma eğilimini azaltacak tedbirlere başvurulması da kırılganlığı azaltacak önemli unsurlardan biri olacaktır.

4.5. Kamu Açığı ve Kamu Borcu

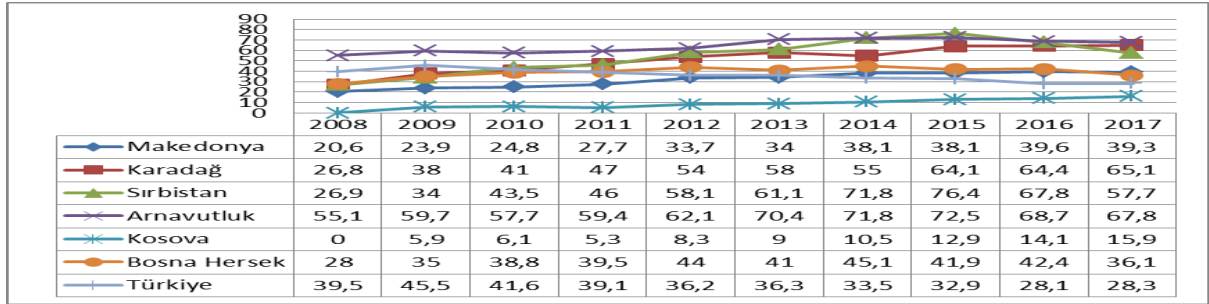
Ülkelerin kamu maliyesi performansı ekonomik istikrar açısından önemlidir. Kamu maliyesi performansını ortaya koyan iki temel gösterge kamu açığı ve kamu borcu ile ilgilidir. Durgunluk dönemlerinde milli gelir artışı yavaşlayan ülkelerin vergi gelirleri azaldığından ve ekonomiyi canlandırmak için genişletici maliye politikalarına başvurduklarından, hem kamu açığı artmakta hem de borçlanma ihtiyacı yükselmektedir. Bu durumu Küresel kriz döneminde ve sonrasında (2008-2017) Türkiye ve Batı Balkan ülkelerinin Kamu açığı/GSYH ve Kamu borcu/GSYH oranlarını ortaya koyan Grafik-5 ve Grafik -6'da görmek mümkündür.

Grafik -5. Kamu Açığı/GSYH (%)

Kaynak: Eurostat Candidate Countries and Potential Candidates, World Bank South East Europe Regular Economic Report (Fall 2017; Fall 2018), Orta Vadeli Program ve İlerleme Raporları'nda yer alan verilerden derlenerek tarafımızca oluşturulmuştur. (Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna Hersek'in 2008-2016 verileri Eurostat'tan; 2017 verileri World Bank'tan; Kosova'nın 2008-2012 verileri İlerleme Raporları'ndan (2010; 2011; 2012; 2013); Kosova'nın 2013-2017 verileri World Bank'tan; Türkiye'nin 2008 verisi İlerleme Raporu'ndan (2010); Türkiye'nin 2009-2015 verileri Eurostat'tan; Türkiye'nin 2016-2017 verileri Orta Vadeli Program'dan (2018-2020; 2019-2021) alınmıştır).

Grafik-6. Kamu Borcu/GSYH (%)

Kaynak: Eurostat Candidate Countries and Potential Candidates, World Bank South East Europe Regular Economic Report (Fall 2017, Fall 2018), Orta Vadeli Program ve İlerleme Raporları'nda yer alan verilerden derlenerek tarafımızca oluşturulmuştur. (Makedonya'nın 2008-2017 verileri İlerleme Raporları'ndan (2011; 2015; 2018); Karadağ'ın 2008-2013 verileri İlerleme Raporları'ndan (2009; 2011; 2013; 2014), 2014-2017 verisi World Bank'tan; Sırbistan'ın 2008-2015 verileri İlerleme Raporları'nda (2013; 2016; 2018); Sırbistan'ın 2016-2017 verileri World Bank'tan; Arnavutluk'un 2008-2011 verileri Eurostat'tan; Arnavutluk'un 2012-2015 verileri İlerleme Raporu'ndan (2016); Arnavutluk'un 2016-2017 verileri World Bank'tan; Kosova'nın 2008-2015 verileri Eurostat'tan; Kosova'nın 2016-2017 verileri World Bank'tan; Bosna Hersek'in 2008-2015 verileri İlerleme Raporları'ndan (2009; 2011; 2012; 2015; 2016); Bosna Hersek'in 2016-2017 verileri World Bank'tan; Türkiye'nin 2009 verisi Orta Vadeli Program'dan (2011-2013); Türkiye'nin 2008; 2010-2015 verileri İlerleme Raporları'ndan (2009; 2011; 2013; 2014; 2015; 2016); Türkiye'nin 2016-2017 verisi Orta Vadeli Program'dan (2018-2020; 2019-2021) alınmıştır).

Makedonya'da kamu açığı 2008 yılında % -0,9 iken, 2009 yılında genişletici maliye politikası uygulamalarıyla % -2,6'ya yükselmiş, 2010'da % -2,4 ve 2011'de % -2,5 oranları ile aynı düzeyini korumuştur. Bu süreçte çiftçilere yapılan gelir transferleri, devlete ait elektrik şirketlerine yapılan yardımlar ve diğer politika alanlarına ek bütçeyle sağlanan kaynak tahsisi nedeniyle artan harcamalar sonucu açık artmıştır. Ayrıca devletin ödenmemiş vergi borçlarını affetmesi, eskiden devlete ait olan üç şirketin ödemediği borçlarının devlet hissesine dönüştürülmesi, yeniden yatırıma yönlendirilen kazançların vergiden muaf tutulması gibi krize yönelik önlemlerin vergi gelirlerini azaltması kamu açığının artmasında etkili olmuştur. Artış eğilimi devam etmiş, 2012'de % -3,8, 2013'te % -3,9, 2014'te % -4,2 olmuştur. 2012 yılında kamu gelirlerinin tahmin edilenin altında kalması nedeniyle ek bütçe yapılması ve kamu

harcamalarını azaltmaya yönelik önlemlere rağmen, kamu açığının artması engellenememiştir. 2014 yılında da kamu gelirlerindeki azalma ve beklenenden yüksek gerçekleşen altyapı harcamaları nedeniyle ek bütçe hazırlanmıştır. Ayrıca yıl içerisinde emekli maaşları, sosyal yardımlar ve yol inşası için yapılan harcamalar bütçe açığını arttırarak kamu açığını olumsuz yönde etkilemiştir. Kamu harcamalarında yaşanan artış sonucu yeniden ek bütçe hazırlanan 2015, 2016 ve 2017 yıllarında kamu açığı % -3,5, % - 2,7 ve %-2,8 olmuştur (Commission of the European Communities: Macedonia, 2008: 26; 2012: 21; 2015: 27).

Makedonya, kamu borcu kriteri açısından 2008-2017 döneminde ılımlı düzeyde görünmesine rağmen, ülkedeki kamu borcunun sürekli artması mali disiplinin sağlanmasına yönelik endişeleri arttırmıştır. Kriz öncesi dönemde yüksek büyüme hızı ve düşük kamu açığı sonucu azalarak 2008 yılında %20,6'ya inen kamu borcu, 2009 yılında ekonomide yaşanan daralma ve kamu açığında yaşanan artışla birlikte %23,9 olmuş, 2010 yılında artan kamu açığı ve borçla finanse edilen kamu harcamaları nedeniyle %24,8 düzeyine çıkmıştır. 2011'de %27,7; 2012'de %33,7; 2013'te %34, 2014 yılı ve sonrasında da özellikle devlete ait şirketlerin gerçekleştirdiği büyük altyapı yatırımları ve bunlarla ilişkili koşullu yükümlülüklerin artması nedeniyle kamu borcu %38,1 düzeyine çıkmıştır. 2015'te %38,1; 2016'da %39,6 ve 2017'de %39,3 olmuştur. Kamu borcundaki bu sürekli artış uzun dönemde borcun sürdürülebilirliği, kamu borçlanma mevzuatındaki yasal değişiklikler de saydamlığa yönelik endişeleri beraberinde getirmiştir (Commission of the European Communities: Macedonia, 2008: 26; 2011: 21; 2013: 17; 2014: 18; 2015: 28).

Karadağ'da kamu açığı, 2008 yılında, kriz öncesi dönemde yüksek büyüme oranının vergi gelirlerini arttırmasıyla % -0,5 düzeyindedir. 2009 yılında ise kamu açığı, küresel krizin etkisiyle düşen büyüme oranının kamu gelirlerini azaltması ve sosyal koruma amaçlı transfer harcamalarındaki artış nedeniyle % -5,8 düzeyine çıkmıştır. Ancak 2010 yılında yatırım harcamalarının sabit kalması ve planlanan otoyol yapım işlerinin ertelenmesiyle açık azaltılabilmiş ve % -4,8 olarak gerçekleşmiştir. 2011 ve 2012 yıllarında ödenmemiş vergi borçları ve sosyal güvenlik katkılarındaki artış nedeniyle kamu gelirlerinde yaşanan azalma sonucu % -5,4 ve % -5,7 düzeylerine gelen kamu açığı, 2013 yılı itibariyle % -5,3 düzeyine inmiştir. Hükümetin emekli maaşlarını dondurması, milletvekili maaş artışlarına limit koyması, kişisel gelir vergisi ve katma değer vergisi oranlarını arttırmasıyla kamu gelirlerini arttırırken; tasarruf önlemleriyle harcamaları azaltması kamu açığının azalmasında etkili olmuştur. 2014 yılı itibariyle % -3,1'e gelen kamu açığı 2015 yılında % -7,3 oranıyla zirveye ulaştıktan sonra 2016 yılında yeniden % -3,1 ve 2017'de % -5,4 olmuştur. 2015 yılındaki artışta borç geri ödemesi, emeklilik hak edişleri ve devlete karşı açılan davaların kaybedilmesi nedeniyle ödenen tutarların önemli bir payı vardır (Commission of the European Communities: Montenegro, 2009: 22; 2011: 25; 2012: 19; 2013: 14; 2016: 25).

Karadağ'da kamu borcu, kriz öncesine kıyasla sürekli artış halindedir. İç borcun yanında altyapı yatırımlarının ortaklaşa finansmanı için uluslararası finansal kuruluşlarla imzalanan anlaşma gereği dış borçta yaşanan artış toplam kamu borcunun artmasında etkili olmuş, 2008'de %26,8 olan kamu borcunun milli gelire oranı 2009'da %38'e çıkmıştır. Kamu dış borcunun toplam kamu borcu içerisindeki payının %72'ye çıkması 2010 ve 2011 yıllarında kamu borcu oranında artışa neden olmuş ve %41 ve %47 olarak gerçekleşmiştir. 2012 ve 2013 yıllarında da dış borcun ve devlet garantilerinin artmasıyla kamu borcu %54 ve %58 düzeylerine gelmiştir. Bu noktada endişe verici olan kamu dış borçlanmasındaki artışın, yabancı yatırımcıyla ilişkili risklerle birlikte artmasıdır. 2014'te %55 olan kamu borcu 2015'te % 64,1, 2016'da %64,4 ve 2017'de %65,1 olmuş, böylece Maastricht kamu borcu kriteri olan %60'ı aşmıştır. Bu süreçte hükümet söz konusu borcu azaltmak ve sınır değer altına düşürmek için plan hazırlamış; ancak uygulamasını seçim sonrasına bırakmıştır (Commission of the European Communities: Montenegro, 2009: 22; 2011: 25; 2013: 14; 2016: 25).

Sırbistan'ın kamu açığı ve kamu borcu bakımından durumuna gelince; 2007 ve 2008 yıllarında seçim ekonomisi, yani genişletici maliye politikalarına başvurulması ve bunun sonucunda işgücü maliyetleri ve emeklilik maaşlarındaki artışın etkisiyle 2008'de % -2,6 düzeyinde bir kamu açığı ile karşılaşmıştır. 2009 yılında büyüme oranının ve kamu gelirlerinin tahminlerin altında kalması sonucu, kamu gelirlerinin artan harcamaları karşılayamayacağı anlaşılmış ve uygulamadaki IMF programı güncellenmiştir. Bu program çerçevesinde alınan kısa vadeli genişletici maliye politikası önlemleri terk edilmiş, harcamaları azaltmak adına kamuda işten çıkarma, ücretleri dondurma ve yatırım harcamalarını kısma önlemleri yürürlüğe konmuştur. Aynı zamanda gelirleri arttırmak adına mazot ve benzin üzerindeki dolaylı vergiler arttırılmıştır. Ancak yine de 2009 yılında kamu açığı % -4,4 düzeyine çıkmıştır. 2010, 2011 ve 2012 yıllarında % -4,6; % -4,8 ve % -6,8 ile zirveye çıkan kamu açığı milli gelir oranı, 2013 yılında % -5,5 düzeyine gerilemiştir. Bu süreçte kamu açığındaki artış, ülkenin düşük büyüme performansı nedeniyle azalan vergi gelirlerinden kaynaklanmıştır. Kamu açığının 2012 yılında zirveye ulaşmasında, o yıl gerçekleştirilen seçimler nedeniyle bütçe harcamalarının önemli ölçüde yükselmesi etkili olmuştur. 2012 yılında seçilen yeni hükümetin aldığı mali sıkılaştırma önlemleriyle kamu gelirlerinde önemli bir artış sağlamanın yanında kamu harcamalarını azaltmak adına bakanlıkların harcamalarını kısmak ve kamu işletmelerinin yeniden yapılandırılmasını da içeren kamu sektörü reform programını kabul etmiştir. Böylece 2013 yılında kamu açığını azaltmak mümkün hale gelmiştir. 2014 yılında yatırım harcamalarındaki ve faiz ödemelerindeki artış nedeniyle kamu açığı tekrar % -6,6 düzeyine çıkmıştır. Ayrıca 2014 yılında katma değer vergisi oranının arttırılması, kamu istihdamına sınırlamalar getirilmesi, emeklilik ve engelli sigortası mevzuatında değişiklikler yapılması, kadınlarda emeklilik yaşının 65'e çıkarılması, kamu şirketlerinin yeniden yapılandırılma sürecinin sonlandırılması gibi önlemleri içeren yeni bir mali sıkılaştırma paketi uygulamaya konmuştur. Alınan önlemler sonucu 2015, 2016 ve 2017 yıllarında kamu açığının % -3,7, % -1,3 ve %1,2 düzeyine düştüğü söylenebilir (Commission of the European Communities: Serbia, 2009: 25; 2010: 24; 2012: 24; 2013: 16; 2014: 19; 2015: 25).

Sırbistan'ın küresel kriz döneminde kamu açığındaki artış, kamu borcunda da ciddi bir artışa yol açmış ve borcun sürdürülebilirliğine yönelik endişeleri arttırmıştır. Kamu açığındaki artış ve ülke para biriminin değer kaybı nedeniyle kamu borcunun artış eğilimi, 2008'de %26,9; 2009'da %34; 2010'da 43,5; 2011'de 46; 2012'de %58,1 olarak gelişmiştir. 2012 yılında kamu borcunun orta vadede %45'in altına düşürülmesi için özel bir programın uygulamaya konması gerektiği belirtilse de yüksek kamu açığı, yeni borçlanmaya başvurulması ve devlet garantilerinin artması nedeniyle, kamu borcu artışı 2013 yılında da sürmüş ve %61,1 düzeyine ulaşmıştır. Zayıf bütçe performansının yol açtığı mali dengesizliğe sel felaketinin de eklenmesiyle kamu borcu artmaya devam etmiş ve 2014 yılında %71,8 ve 2015 yılı itibarıyla %76,4 ile zirveye ulaşmıştır. Bu süreçte alınan daraltıcı maliye politikası önlemleri sonucu kamu borcu 2016 yılı itibarıyla azalarak %67,8 ve 2017'de %57,7 düzeyine inmiştir (European Commission: Serbia, 2012: 25; 2013: 17; 2014: 19; 2018: 42).

Arnavutluk'un kamu açığı ve kamu borcuna gelince; 2008 yılında vergi idaresi reformu, vergilerin toplanmasında etkinliğin artırılması gibi önlemlerle vergi gelirlerinde artış sağlanmasına rağmen, kriz öncesi dönemde uygulanan genişletici politikaların etkisiyle kamu açığının arttığı ve % -5,6 düzeyine geldiği söylenebilir. Küresel krizin kamu gelirleri üzerindeki olumsuz etkileri 2009 yılında daha yoğun hissedildiğinden, kamu açığı % -7,1 ile zirveye ulaşmıştır. 2010 yılında katma değer vergisinin elektronik ortamda bildirimini zorunlu hale getirilmesi ve vergi tabanının genişletilmesi gibi vergi gelirlerini arttırmaya yönelik yeni düzenlemeler yapılmış, kamu harcamalarının azaltılması sağlanmış ve böylece kamu açığı/GSYH oranı % -3,1 düzeyine düşürülmüştür. 2011 ve 2012 yıllarında kamu açığı oranları % -3,5 ve % -3,4 düzeylerinde gerçekleşmiştir. 2013 ve 2014 yılları itibarıyla yeniden artmış

ve % -5 ve % -5,2 olmuştur. Bu dönemde zayıf iç talebin de göstergesi olan dolaylı vergilerdeki azalma, düşük ithalat ve katma değer vergisi kapsamında uygulanan muafiyetler nedeniyle kamu gelirleri azalırken, seçime yönelik cari kamu harcamalarının ve yatırım harcamalarının hızlı bir artış göstermesi kamu açığını arttıran unsurlar olmuştur. 2015 yılından itibaren % -4,1 düzeyine inen kamu açığı, 2016 yılında da azalarak % -1,8 düzeyine gelmiştir. Bu iki yılda ekonomik büyümenin hızlanması ve vergi uyumunu arttırmaya yönelik çabalar vergi gelirlerinin artmasını sağlayarak kamu açığını azaltmaya yardımcı olmuştur. 2017'de kamu açığının % -2 düzeyinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Commission of the European Communities: ^Albania, 2009: 21; 2010: 42; 2011: 24; 2013: 14; 2014: 17; 2016: 27).

Arnavutluk, aday ülkeler arasında kamu borcu yüksek olan ülkelerden biridir. Kriz öncesi dönemde de yüksek olan kamu borcunun milli gelire oranı, 2008'de %55,1 iken, 2009 yılında küresel krizle birlikte %59,7 düzeyine çıkmış, 2010 yılında mali sıkılaştırma önlemlerinin genişletilmesiyle %57,7 düzeyine geriletilmiştir. 2011 yılından itibaren yeniden artmaya başlayan kamu borcu 2011'de 59,4; 2012'de %62,1; 2013'te %70,4; 2014'te %71,8 ve 2015 yılında %72,5 ile zirveye ulaşmıştır. Kamu borcunun yarıdan fazlasının kısa vadeli olması ve kısa vadeli borcun da yaklaşık %20'sini iç borçların oluşturması borcun çevrilmesi riskiyle birlikte, ülkenin ekonomik ve mali anlamdaki kırılganlığını da arttırmaktadır. Bu süreçte kamu borcunun azaltılması için mali yönetişimin artırılmasını sağlamaya yönelik önlemler alınmıştır. 2016 yılında uzun dönemli kamu borcunun %45 düzeyine indirilmesini hedefleyen mali kural kabul edilmiştir. Bunun için bütçenin orta vadeli planlarla daha fazla ilişkilendirilmesi ve kamu özel işbirliğindeki saydamlığın artırılması öngörülmüştür. Nitekim alınan önlemlerle birlikte kamu borcu 2016 yılında %68,7'e ve 2017 yılında %67,8'e düşürülebilmektedir (European Commission: ^Albania, 2011: 25; 2015: 26; 2016: 27).

Kosova da diğer ülkelerde olduğu gibi kriz döneminde kamu gelirlerinin azalması ve kamu açığının artması söz konusudur. Kamu açığı/GSYH oranı, 2008 yılında % -0,2 gibi dengeye yakın düzeyde iken, kamu gelirlerinde azalma ve özellikle sermaye yatırımları ile sosyal yardım niteliğindeki transfer harcamalarındaki artış nedeniyle 2009 yılında % -0,8 düzeyine yükselmiştir. Bu oran ile ilgili beklentiler daha yüksek olmasına rağmen, Kosova Posta ve Telekomünikasyon tarafından bir defaya mahsus 200 milyon Euro tutarında yapılan kâr payı ödemesi kamu açığı oranının düşük kalmasına yol açmıştır. Aynı durum kamu açığının yükseldiği 2010 yılında da gerçekleşmiş, bir defaya mahsus 85 milyon Euro tutarında kâr payı ve 30 milyon Euro tutarındaki hibe ile beklenenin altında % -2,7 düzeyinde bir açık verilmiştir. 2011 yılında ise özellikle dolaylı vergilerdeki artış ve vergilerin toplanmasının etkinleştirilmesiyle artan vergi gelirleri ve kamunun telekom şirketinden sağlanan kâr payı sayesinde kamu açığı % -1,9 düzeyine gerilemiştir. 2012 yılında da ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlamanın etkisiyle gümrük vergileri ve vergi dışı gelirlerdeki azalma ve kamu harcamalarındaki artış, kamu açığını % -2,6 düzeyine artırmıştır. 2013 yılında da benzer etkilerle, yani azalan ithalattan dolayı gümrük gelirlerinin düşmesi ve diğer kamu gelirlerinin tahmin edilenin altında kalması ve bunun toplam kamu gelirlerini azaltması, diğer yandan kamu harcamaların artması kamu açığını yeniden % -2,9 arttırmıştır. Buna karşın 2014 yılı ve sonrasında kamu açığı sürekli azalmıştır. Bu azalışta mali kural uygulamasına geçilmesi, kamu yatırımlarının ertelenmesiyle kamu harcamalarında görülen düşüş, katma değer vergisi ile kurumlar vergisindeki artış ve büyüme oranının hızlanması etkili olmuştur. Bu bağlamda kamu açığı 2014'te % -2,6; 2015'te % -2; 2016'da % -1,4; 2017'de % -1,2 olarak gerçekleşmiştir (Commission of the European Communities: ^Kosovo, 2009: 23; 2011: 26; 2012: 17; 2013: 23; 2015: 33; 2016: 35).

Kosova'nın kamu borcu/GSYH bakımından durumu, kriz sonrasında genel artış eğilimi yönündedir. Ancak artış eğilimine rağmen kamu borcu, %60 olarak belirlenen AB kriterinin oldukça altındadır. Kamu borcunun önemli bir kısmı, yıllar itibariyle artan hazine bonolarından

oluşsa da oranın diğer aday ülkelere kıyasla düşük düzeyde kalması, ülke içinde kısa vadeli finansman sağlayan kuruluşlar ile uluslararası finans kuruluşlarına güven veren sıkı maliye politikası uygulaması sayesinde olmuştur. Bu gelişmeler ışığında kamu borcunun milli gelire oranının yıllar itibariyle seyri; 2008'de %0; 2009'da %5,9; 2010'da %6,1; 2011'de %5,3; 2012'de %8,3; 2013'te %9; 2014'te %10,5; 2015'te %12,9; 2016'da %14,1; 2017'de %15,9 olarak gerçekleşmiştir (European Commission: Kosovo, 2016: 36).

Bosna Hersek'in kamu açığı durumu ise şöyle açıklanabilir: 2008 yılında kamu gelirlerinin azalmasına karşın başta maaş ve ücretlerde olmak üzere bölgelere ve hane halkına yapılan sosyal yardım harcamalarının artmasıyla kamu açığı % -2,1 düzeyinde gerçekleşmiş, 2009 yılında % -4,3 ile zirveye ulaşmıştır. Bu süreçte IMF ile imzalanan anlaşma gereği, mali sıkılaştırma kapsamında özellikle cari harcamaların azaltılmasına yönelik bir dizi önlem uygulamaya konmuştur. Bunlar arasında kamu gelirlerini arttırmak için gelir vergisinde düz oranlı (%10) tarifeye geçilmesi ve bazı gider vergilerinin arttırılması; harcamaları azaltmak için de ücretlerin dondurulması, emeklilere, sivillere ve savaş malullerine yapılan yardımların denetlenmesi yer almıştır. Alınan önlemlerin yanında ekonomik faaliyetlerdeki iyileşmenin kamu gelirlerini arttırmasıyla kamu açığı 2010 ve 2011 yıllarında % -2,4 ve % -1,2 düzeylerine düşürülebilmektedir. Ancak 2012 yılı itibariyle yeniden % -2 düzeyine çıkan kamu açığı 2013 ve 2014 yıllarında % -2,2 ve % -2 gibi düzeylerde olmuştur. Ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlama kamu gelirlerini azaltmasına karşın kamu harcamalarının yükselmesi söz konusu artışta etkili olmuştur. Ayrıca 2014 yılında gerçekleşen sel felaketinin kısa dönemli finansman ihtiyacını arttırması da açığın artmasında etkilidir. 2015 yılında planlanan yatırımların ertelenmesi ve kamuda maaşların önceki yıl düzeyinde sürdürülmesi gibi nedenlerle kamu harcamalarının azalması ilk kez açık yerine %0,7 düzeyinde fazla verilmesine yol açmış, bu fazla 2016'da %1,2 ve 2017'de %2,4 ile sürmüştür (Commission of the European Communities: Bosnia and Herzegovina, 2009: 26; 2010: 27; 2013: 24; 2015: 32; 2016: 33).

Bosna Hersek'te kamu borcu, 2008 yılından başlayarak 2015 yılına kadar genel olarak artış eğiliminde olmuştur. Şöyle ki, 2008'de %28; 2009'da %35; 2010'da %38,8; 2011'de %39,5; 2012'de %44; 2013'te %41; 2014'te %45,1; 2015'te %41,9'dir. 2008 ve 2009 yılında yaşanan artışta kamu açığının yükselmesi ve IMF ile imzalanan anlaşmanın etkili olduğu söylenebilir. Toplam borçlar içerisinde dış borçlanmanın payı iç borçlanmaya nazaran daha fazladır. İç borçlanma, ülkeyi oluşturan iki entite (Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti) tarafından çıkarılan hazine bonosu ve devlet tahvillerinden oluşmaktadır. Daha çok bütçe açığının finansmanı ve borç geri ödemeleri için başvuru borçlanmanın sürekli artması, borçların çevrilebilirliği riskini ve makroekonomik kırılganlıkları arttırabileceği düşüncesiyle eleştiri konusu olmuştur. Ancak 2016 yılında, kısmen önceki yıllarda uygulamaya konan mali sıkılaştırma önlemleri kısmen de uluslararası sermaye piyasalarına erişim zorlukları nedeniyle kamu borcunun artış hızı yavaşladığı ve kamu borcu milli gelir oranının %42,4 düzeyinde gerçekleştiği, 2017 yılında da %36,1 düzeyine indiği söylenebilir (European Commission: Bosnia and Herzegovina, 2015: 32-33).

Son olarak **Türkiye**'nin kamu açığı ve kamu borcu açısından durumu ele alındığında şunlar söylenebilir: Türkiye'nin kamu açığı, 1990'lı yıllarda yaşanan kamu finansman sorunları ve ardından gelen 2001 krizinin etkisiyle % -12, hatta % -14 düzeyine ulaşmıştır. Kriz sonrası yüksek kamu açığını azaltmaya yönelik yapısal önlemlerin uygulamaya girmesi ile kamu açığı/GSYH oranı tek haneye düşürülmüş ve hatta kamu dengesi fazla vermiştir. Ancak 2007 yılının sonu ve 2008 yılında mali disiplinin gevşetilmesiyle kamu açığı 2008'de % -2,7, 2009 yılında da krizin olumsuz etkilerinin azaltılması ve ekonomik büyümenin canlandırılması amacıyla alınan vergi indirimi vb. genişletici mali önlemlerle yükselmeyi sürdürmüştü ve % -6,2 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu önlemler; motorlu araçlar, beyaz eşya, mobilya ve bilişim malzemelerine yönelik katma değer vergisi ve özel tüketim vergisi indirimleri ve hane halkına

ve yerel yönetimlere yapılan transferlerin arttırılması şeklinde uygulanmıştır. 2010 yılında ekonomideki faaliyetlerin hızlanması sonucu artan vergi gelirlerinin yanında özellikle tüketime hızlandırılması için düşürülen dolaylı vergi oranlarının da arttırılmasıyla kamu açığı izleyen yıllarda sürekli düşmüştür. 2010'da % -2,7, 2011'de % -0,7 olmuştur. Bunun yanında iç talebin genişlemesiyle hızlanan büyüme oranlarının vergi gelirlerini arttırması ve düşük faiz ödemeleri, ödemelerde yaşanan gecikmeler de açığın azalmasına etkili olmuştur. Ayrıca kamu alacaklarının yeniden yapılandırılması programı çerçevesinde yaklaşık 3,3 milyar Euro tutarında ek gelir elde edilmesi de açığın azaltılmasına katkı sağlamıştır. 2012 yılı itibariyle kamu açığı azalışını sürdürmüş ve % -0,2 düzeyine gelmiştir. 2013 yılında ve izleyen iki yıl boyunca gelirlerdeki artışın harcamalardaki artışı geçmesiyle pozitif dönen kamu açığı/GSYH oranının 2013'te %0,2; 2014'te %0,2; 2015'te %1,3 olarak gerçekleşmesi söz konusudur. Dolayısıyla kamu açığı 2009 yılı dışındaki tüm yıllarda sürdürülebilir düzeyde kalmıştır. Ancak 2016 yılı itibariyle %3 Maastricht kriterini aşmamasına rağmen, ülkemizde yaşanan siyasi olumsuzlukların ve ekonomik durgunluğun aşılmasına yönelik önlemlerin etkisiyle oran yeniden negatife dönmüş ve % -1 olmuş, 2017'de ise % -1,8'e çıkmıştır. Kamu açığı sürdürülebilir düzeyde olsa da günümüzde yüksek büyüme amaçlı genişletici maliye politikalarının kamu açığını artırma riski bulunmaktadır. Bu da Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu dış kaynak girişini sektöre uğratabilecek bir unsur gibi görünmektedir (Akçay, 2008: 25; Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2009: 35; 2010: 40; 2011: 47; 2012: 48-49; 2015: 32; Kalkınma Bakanlığı, 2017: 19).

Türkiye'nin kamu borcu/GSYH açısından durumu, baştan belirtmek gerekirse, Maastricht kriteri olan %60'ın altında bir düzeydedir. 1990'lı yılların sonunda %50 düzeyinde olan kamu borcu/GSYH oranı, 2001 krizi sonrası 2002'de %93'e kadar yükselmiştir. Yukarıda kamu açığı konusunda belirtildiği gibi, alınan mali disiplin önlemleri kamu borcunun da %60 düzeyine indirilmesine imkan sağlamıştır. Ancak 2008 yılında %39,5 olan kamu borcu/GSYH oranı, 2009 yılında küresel krizin etkisiyle %45,5 düzeyine çıkmıştır. 2010 ve 2011 yıllarında ekonominin hızlı bir şekilde iyileşmesiyle kamu borcunda da gerileme yaşanmış ve %41,6 ve %39,1 düzeylerine gelmiştir. Ayrıca kamu alacaklarının yeniden yapılandırılmasına yönelik programla sağlanan ek gelir de borcun düşürülmesinde etkili olmuştur. İzleyen yıllarda da kamu borcu oranı azalmayı sürdürmüştür. 2012 yılında mevcut kamu borcunun ortalama vadesi uzamış, ortalama borçlanma faizi de azalmıştır. Ülkedeki kamu borcunda ve borçlanma maliyetinde yaşana iyileşme, borcun sürdürülebilir bir düzeyde olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Son dönemde, %60 düzeyinin çok altında %30'lar düzeyinde seyreden kamu borcu/GSYH oranları; 2012'de %36,2; 2013'te %36,3; 2014'te %33,5; 2015'te %32,9; 2016'da %28,1; 2017'de %28'dir. Türkiye'nin kamu borcunun gelecek yıllarda bu düzeyde süreceğini söylemek olası görünmemektedir. Nitekim 2017 yılının ikinci yarısından sonra kamu borçları öngörülen yasal limiti aşmış, bu nedenle limit iki defa %5 oranında arttırılmış ve net borçlanma miktarına da 37 milyar TL eklenmiştir (Akçay, 2008: 25; Avrupa Komisyonu, 2012: 49; 2013: 21; 2015: 32; 2018: 54). Kamu borcu düzeyini yükseltebilecek diğer bir unsur, büyük ölçekli alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi uygulamasında kamu özel işbirliği projelerinde özel sektörün dış borçlanmasına sağlanan devlet garantileri ve Kredi Garanti Fonu kapsamında ekonomik büyümeyi teşvik amaçlı özel sektöre kredi verme uygulamasında sağlanan devlet garantileri şeklindeki koşullu yükümlülüklerdir (Avrupa Komisyonu, 2018: 54). Söz konusu bu koşullu yükümlülüklerin gelecekte kamu borcuna dönüşmesi ve borcun sürdürülebilirliğini tehlikeye sokması mümkündür.

2008-2017 yılları itibariyle ülkelerin kamu açığı ortalamalarına bakıldığında, Bosna Hersek'in % -1,19 ile en düşük orana sahip ülke olduğu görülmektedir. Ardından Türkiye (% -1,36) ve Kosova (% -1,83) gelmektedir. Diğer ülkeler ise Makedonya (% -2,93), Sırbistan (% -3,91), Arnavutluk (% -4,08), ve Karadağ (% -4,64) şeklinde sıralanmaktadır. Aynı dönemde

AB-28'deki kamu açığı ortalaması % -3,56 iken, EB-19'da da % -3,27 olarak gerçekleşmiştir. Karadağ, Arnavutluk ve Sırbistan dışında kalan Batı Balkan ülkelerinin çoğunun her iki ortalamayı da geçmediği görülmektedir. Ayrıca Maastricht Kriterleri'nde yer alan %3 sınırı açısından değerlendirildiğinde, aynı üç ülkenin söz konusu kriteri aşarken, diğer ülkelerin belirlenen değerin altında kaldığı görülmektedir. Türkiye açısından bakıldığında da 2000'li yılların başlarından itibaren başlayan kamu mali disiplini sağlamaya ve sürdürülebilir kılmaya dönük atılan adımların olumlu sonuçlar doğurduğu görülmektedir.

Yine 2008-2017 yılları itibariyle ülkelerin kamu borcu açısından ortalamalarına bakıldığında, Kosova'nın %8,8 ortalama ile en iyi durumda olan ülke konumundadır. Bu ülkeyi Makedonya (%31,98) ile Türkiye (%36,1) izlemektedir. Diğer ülkeler Bosna Hersek (%39,18), Karadağ (%51,34), Sırbistan (%54,33) ve Arnavutluk (%64,52) şeklinde sıralanmaktadır. Aynı dönemde AB-28 ortalaması %79,94, EB-19 ortalaması ise %85,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu iki ortalama ile karşılaştırıldığında, tüm aday ülkelerin ortalamalarının daha düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Maastricht Kriterleri'nde yer alan kamu borcu kriteri (%60) açısından bakıldığında, Arnavutluk dışında tüm ülkelerin kamu borcu ortalamaları belirlenen sınırın altındadır. Dolayısıyla Türkiye ve Batı Balkan ülkelerinin hem kamu açığı hem de kamu borcu kriterleri bakımından Avrupa Birliği ülkelerinden daha iyi durumda oldukları ve küresel krizin bu göstergeler üzerindeki olumsuz etkisinin kısa süreli olduğunu söylemek mümkündür.

5. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'nin AB'ne üyelik sürecinde gösterdiği ekonomik ve mali performansını diğer aday ve potansiyel aday Batı Balkan ülkelerinin performanslarıyla karşılaştırmayı esas almıştır. Bilindiği gibi, Türkiye ve AB ilişkileri neredeyse altmış yıllık bir geçmişe dayanmaktadır. İlişkilerin başladığı 1959 yılından beri gerek Türkiye gerekse AB çeşitli aşamaları tamamlamış ve bugüne gelmişlerdir. Türkiye ekonomisi bu dönemde çeşitli istikrarsızlıklar yaşamış, ancak önemli gelişmeler de kaydetmiş ve günümüzde aday ülke olarak bir müzakere süreci yürütmektedir. AB ise gümrük birliği aşamasından ekonomik ve parasal birliği sağlama aşamasına gelmiş ve yedi genişleme dönemi geçirerek altı ülkeli bir topluluktan yirmi sekiz ülkenin üye olduğu dünyanın en önemli ekonomik entegrasyonu haline gelmiştir. AB'nin Balkan ülkelerine ilgisi 2004 genişlemesinden sonra gündeme gelmiştir. 2007'de Romanya ve Bulgaristan'ın üyeliğinin ardından, 2013 yılında Hırvatistan'ın üyeliği gerçekleşmiştir. AB'nin bundan sonraki genişlemesinin yine Balkan ülkeleri ile devam etmesi büyük bir olasılık gibi görünmektedir.

AB'nin Türkiye ve İzlanda dışındaki aday ve potansiyel aday ülkelerinin tümü Batı Balkan ülkeleridir. Batı Balkan ülkelerinin adaylığı Türkiye'nin müzakerelere başladığı 2005 yılı sonrasında gündeme gelmiştir. Makedonya 2005, Karadağ 2010, Sırbistan 2012 ve Arnavutluk 2014 yılında adaylığa kabul edilmişlerdir. Kosova 2013 ve Bosna-Hersek 2015 yılında potansiyel aday olarak belirlenmiştir. AB bu süreçte aday ülkelere, üye olduktan sonra getirebileceği maliyetleri en aza indirmek için ekonomik ve mali performanslarını iyileştirmelerini beklemektedir. Bu beklenti üyelik sürecindeki ülkelerin ekonomik ve mali uyumlaştırmaya gitmesinin entegrasyonu ileri aşamalara taşınması açısından önemlidir. AB bunu sağlamak üzere ekonomik ve mali uyum ile ilgili Maastricht ve Kopenhag Kriterleri'ni getirmiştir. Türkiye ve Batı Balkan ülkeleri üyelik sürecinde bu kriterleri yerine getirmek için çaba sarf ederken, Küresel kriz söz konusu ülkelerin ekonomik ve mali performanslarını olumsuz yönde etkilemiştir. 2008-2017 yılları itibariyle altı ayrı gösterge (reel GSYH büyüme, işsizlik, enflasyon, cari açık, kamu açığı ve kamu borcu oranları) üzerinden Türkiye dahil ilgili ülkeler incelendiğinde bu tespiti yapmak mümkündür.

Buna göre, Türkiye'nin ekonomik ve mali performansı Batı Balkan ülkelerine göre genel olarak daha iyi durumdadır. 2008-2017 yılları arasında Türkiye'nin ortalama büyüme

oranı %3,77 iken, Batı Balkan ülkelerinin ortalaması %2,24'tür. Öte yandan aynı dönemde Türkiye'nin %10,11 düzeyinde olan işsizlik ortalaması, Batı Balkan ülkelerinin ortalamasına (%23,45) göre oldukça iyi durumdadır. Enflasyon oranı itibariyle Türkiye'nin ortalaması (%8,46) Batı Balkan ülkelerinin (%2,8) oldukça üzerindedir. Cari açık bakımından 2008-2017 ortalaması % -5,51 olan Türkiye, Batı Balkan ülkelere (% -10,11) göre oldukça iyi durumdadır. Türkiye kamu açığı ve kamu borcu bakımından AB'ye üyelik sürecinde dikkate alınan kriterleri (%3 ve %60) karşılamaktadır. Türkiye'nin 2008-2017 ortalaması kamu açığında % -1,36, kamu borcunda ise %36,1'dir. Batı Balkan ülkeleri ise kamu açığında Karadağ, Arnavutluk ve Sırbistan hariç AB kriterini karşılarken, kamu borcunda Arnavutluk hariç AB kriterini karşılamaktadır. Buna göre, 2008-2017 döneminde Batı Balkan ülkelerinin kamu açığı ortalaması % -3,09, kamu borcu ortalaması %41,69'dur. Bu durum aslında hem Türkiye'nin hem de Batı Balkan ülkelerinin Küresel krizin kamu açığı ve kamu borcu üzerindeki olumsuz etkilerini kısa sürede bertaraf ettiğini göstermektedir. Avrupa Birliği'nin kendisi henüz kamu açığı ve kamu borcu kriterlerini sağlamaktan uzak bir görünüm sergilerken (AB-28 kamu açığı ortalaması % -3,56 iken, EB-19 ortalaması % -3,27'dir ve AB-28 kamu borcu ortalaması %79,94 iken EB-19 ortalaması %85,8'dir), Türkiye ve Batı Balkan ülkelerinin bu konularda mesafe aldığını göstermektedir.

İyi işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığını koşul olarak getiren Kopenhag ekonomik kriteri açısından değerlendirildiğinde ise, Türkiye'nin Batı Balkan ülkelere kıyasla piyasa ekonomisinin diğer ülkelerle daha fazla rekabet edebilir durumda olduğu söylenebilir. 2018 Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi (Global Competitiveness Index)'nde 61. sırada olan Türkiye, altı aday ülke arasında en iyi yere sahiptir (Sırbistan 65., Karadağ 71., Arnavutluk 76., Makedonya 84. ve Bosna Hersek 91. sırada yer almaktadır).

Tüm bu değerlendirmeler dikkate alındığında, Türkiye'nin ekonomik ve mali performans bakımından enflasyon hariç iyi durumda olduğunu, ancak AB üyeliğine yakınlık konusunda Batı Balkan ülkelerinin şansının daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. 2018 yılı itibariyle AB yöneticilerinden gelen açıklamaların bu doğrultuda olması bu görüşü desteklemektedir. Bu açıklamalarda 2025 yılında öngörülen şartları yerine getirmesi halinde Sırbistan ve Karadağ'ın üyeliğinin gerçekleşmesi ihtimalinden bahsedilirken, Türkiye müzakere sürecinde durağan bir dönemden geçmektedir. Dolayısıyla Türkiye tarafında AB'ye ekonomik ve mali uyum konusunda atılan adımlar tek başına üyeliğin gerçekleşmesi için yeterli gibi görünmemekte, tarafların birbirine bakış açısında pozitif bir değişikliğe ihtiyaç duyulmaktadır. Avrupa Birliği'nin genişleme süreçleri ekonomik gelişmelerin yanı sıra siyasal tercihlerle de şekillenmiştir. Bunun değişmesini beklemek aşırı iyimser bir yaklaşımdır.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, B., (2008), Avrupa Birliği'nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye, *Maliye Dergisi*, Sayı: 155, ss. 11-38.
- AKÇAY, B., (2012), Ekonomik ve Parasal Birlik, *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, (der.) Belgin Akçay ve İlke Göçmen, Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss. 341-371.
- AKÇAY, Ü. ve GÜNGEN, A. R., (2014), *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş*, Notabene Yayınları, Ankara.
- AKDEMİR, E., (2012), Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi, *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, (der.) Belgin Akçay ve İlke Göçmen, Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss. 35-63.
- AKGÜL AÇIKMEŞE, S., (2012), Avrupa Birliği'nde Genişleme, *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, (der.) Belgin Akçay ve İlke Göçmen, Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss. 611-630.
- ALTAY, A., (2014), Balkan Ülkelerinin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde Ekonomik Kriz ve Kamu Maliyesi Etkileşimlerinin Değerlendirilmesi, *Prof. Dr. Naci Birol Muter'e Armağan*, (ed.) Ramazan Gökbnar vd., Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi, Manisa, ss. 145-159.
- AVRUPA TOPLULUKLARI KOMİSYONU, (2009), (2010), (2011), (2012), (2013), (2014), (2015), (2016) ve (2018), *Komisyon Çalışma Belgeleri: Türkiye İlerleme Raporları*, Brüksel, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari, (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
- BARTLETT, W. and PRICA, I., (2013), The Deepening Crisis in the European Super-periphery, 1-3 July 2013, *Halifax Hall*, <http://speri.dept.shef.ac.uk/conference-2/2013-2/>, (Erişim Tarihi: 08.03.2018).
- BİLİCİ, N., (2012), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- BUTKOVIC, H. and SAMARDZIJA, V., (2014), Challenges of continued EU enlargement to the Western Balkans – Croatia's experience, *Poznan University of Economics Review*, Vol.14, No.4, ss. 91-108.
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, (2008), (2009), *Commission Staff Working Document: Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Montenegro and Serbia Progress Reports*, Brussels.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞI, *Türkiye'nin Tam Üyelik Sürecinin Avrupa Birliği'ne Muhtemel Etkileri*, 2004.
- EUROPEAN COMMISSION, (2010), (2011), (2012), (2013), (2014), (2015) and (2016), *Commission Staff Working Document: Albania Progress Reports*, Brussels, <https://wbc-rti.info>, <http://eeas.europa.eu>, <https://ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
- EUROPEAN COMMISSION, (2010), (2011), (2012), (2013), (2015) and (2016), *Commission Staff Working Document: Bosnia and Herzegovina Progress Reports*, Brussels, <https://ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
- EUROPEAN COMMISSION, (2010), (2011), (2012), (2013), (2014), (2015) and (2016), *Commission Staff Working Document: Kosovo Progress Reports*, Brussels, <https://ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 01.07.2018).

- EUROPEAN COMMISSION, (2011), (2012), (2013), (2014), (2015), (2016) and (2018), *Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia Progress Reports*, Brussels/ Strasbourg, <https://ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
- EUROPEAN COMMISSION, (2011), (2012), (2013), (2014), (2015) and (2016), *Commission Staff Working Document: Montenegro Progress Reports*, Brussels, <https://ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
- EUROPEAN COMMISSION, (2010), (2012), (2013), (2014), (2015), (2016) and (2018), *Commission Staff Working Document: Serbia Progress Reports*, Brussels/ Strasbourg, <https://ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
- EUROSTAT, *Candidate Countries and Potential Candidates*, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
- GJOSEVSKA, B. and KARANOVIC, G., (2014), A Comparison of Policy Responses to the Global Economic Crisis in the Balkans: Acceding Versus EU Candidate Countries, *Economic Crisis in Europe and the Balkans: Problems and Prospects*, (der.) Anastasios Karasavoglou and Persefoni Polychronidou, Springer, Switzerland, ss. 39-50.
- KAVALALI, M., (2005), *Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri İle İlişkileri*, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara.
- KOCZAN, Z., (2015), Fiscal Deficit and Public Debt in the Western Balkans: 15 Years of Economic Transition, *IMF Working Paper No. 15/172*, 2015, <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Fiscal-Deficit-and-Public-Debt-in-the-Western-Balkans-15-Years-of-Economic-Transition-43123>, (Erişim Tarihi: 08.03.2018).
- MAGOULIOS, G. and CHOULIARAS, V., (2014), The Repercussions of the Financial Crisis (2008) on the Foreign trade Between Greece and the Balkan Countries (BCs), *Economic Crisis in Europe and the Balkans: Problems and Prospects*, (der.) Anastasios Karasavoglou and Persefoni Polychronidou, Springer, Switzerland, ss. 51-64.
- MISCEVIC, T. and MRAK, M., (2017), The EU Accession Process: Western Balkans vs EU-10, *Croatian Political Science Review*, Vol.54, No.4, ss. 185-204.
- ÖZER, M. A., (2008), Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Yolunda Türkiye, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 69, ss. 49 – 71.
- PERE, E. and HASHORVA, A., (2011), Western Balkans' Countries in Focus of Global Economic Crisis, *Economy Transdisciplinarity Cognition*, Vol.XIV, Issue.1, ss. 176-186.
- RÜMA, İ., (2014), The Economic Crisis of 2008: Reproduction of the Core-Periphery Relations between the European Core and the Balkans, *METU Studies in Development*, Vol.41, No.3, ss. 297-322.
- SADIKU, M., SADIKU, L. and BERISHA, N., (2014), The Financial Crisis in Greece and Its Impacts on Western Balkan Countries, *Economic Crisis in Europe and the Balkans: Problems and Prospects*, (der.) Anastasios Karasavoglou and Persefoni Polychronidou, Springer, Switzerland, ss. 27-38.
- ŞAHİN, Y., (2013), *Batı Balkanlar Yolunda*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Yayın No: 267, İstanbul.

- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, (2010), *Orta Vadeli Program 2011-2013*, Ankara, <http://www.kalkinma.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
- T.C. HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞI, (2018), *Orta Vadeli Program 2019-2021*, Ankara, <http://www.bumko.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 07.03.2019).
- T.C. KALKINMA BAKANLIĞI, (2012), (2013), (2016) ve (2017), *Orta Vadeli Program 2013-2015/2014-2016/2017-2019/2018-2020*, Ankara, <http://www.kalkinma.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
- TOKATLIOĞLU, M., (2004), *Avrupa Birliği'nde Maliye Politikası ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- TOKATLIOĞLU, M. ve SELEN, U., (2019), *Maliye Politikası*, 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- TSANANA, E., KATRAKILIDIS, C. and PANTELIDIS, P., (2013), Balkan Area and EU-15: An Empirical Investigation of Income Conergence, *Balkan and Eastern European Countries in the Midst of the Global Economic Crisis*, (der.) Anastasios Karasavoglou and Persefoni Polychronidou, Springer, Heidelberg, ss. 23-33.
- UÇKAN DAĞDEMİR, E., (2004), Batı Balkan Ülkeleri İle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Olasılıkları Üzerine Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 59, Sayı: 1, ss. 89-117.
- WORLD BANK, (2011), (2015a), (2015b), (2016), (2017a), (2017b), (2018a) and (2018f), *South East Europe/Western Balkans Regular Economic Reports*, No.1, 7, 8, 9, 11, 12 ve 14, <https://issuu.com>, (Erişim Tarihi: 10.04.2018; 07.03.2019).
- WORLD BANK, (2018a), (2018b), (2018c), (2018d) and (2018e), *Albania, Bosnia Herzegovina, Kosovo, Montenegro and Serbia Country Program Snapshots*, <http://pubdocs.worldbank.org>, (Erişim Tarihi: 07.03.2019).

NOTLAR

¹ 17 Haziran 2018 tarihinde Yunanistan ile Makedonya arasında imzalanan anlaşma ile isim sorunu çözülmüştür. Böylece Makedonya ismi Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değişmiştir. Nitekim isim anlaşmasının ardından Avrupa Birliği tarafından Haziran 2019 itibarıyla Makedonya ile katılım müzakerelerine başlanacağı bildirilmiştir.

² Arnavutluk'la da Makedonya gibi Haziran 2019'da katılım müzakerelerine başlanacağı belirtilmiştir.

³ Batı Balkan ülkelerinin özellikle Yunanistan ile yoğun ticari ve finansal ilişkileri vardır. Yunanistan'ın Avrupa borç krizinden olumsuz anlamda en fazla etkilenen ülke olması, Batı Balkan ülkelerinin de ekonomik, ticari ve finansal açıdan olumsuz etkilenmesi sonucunu doğurmuştur. Örneğin, 2009 yılında Arnavutluk, Karadağ ve Makedonya'nın Yunanistan'daki talep daralması nedeniyle ortaya çıkan ihracat paylarındaki ciddi azalma üç ülkenin ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında Yunanistan, Sırbistan, Arnavutluk ve Makedonya'ya farklı sektörlerde yabancı sermaye yatırımları yapmaktadır. Bu süreçte bu yatırımlardaki ciddi azalmaya bağlı olarak istihdam imkanlarında da düşüş yaşandığı ve işsizliğin arttığı görülmektedir. Özellikle Batı Balkan ülkeleri için önemli bir finansman kaynağı olan işçi dövizlerindeki azalmanın da ülkeler açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Son olarak Yunanistan ekonomisinin içerisinde bulunduğu durum nedeniyle sağlanan kurtarma paketlerindeki yardımların yalnızca ülke sınırları içerisindeki bankaların kurtarılması için harcanması ve Batı Balkan ülkelerindeki şubelerin bunlardan yararlandırılmaması bir diğer olumsuz etki olarak göze çarpmaktadır (Magoulios ve Chouliaras, 2014: 52; Sadiku vd., 2014: 28).

⁴ 180 ülkenin sıralandığı Yolsuzluk Algısı İndeksi 2018 verilerine göre, Batı Balkan ülkelerinden Arnavutluk 99. sırada yer alarak en kötü ülke konumundadır. Arnavutluk'u Kosova ve Makedonya (93.sıra), Bosna Hersek (89. sıra), Sırbistan (87. sıra) ve Karadağ (67. sıra) takip etmektedir. Türkiye ise 78. sıra ile Karadağ'ın ardından gelmektedir.